

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 123-148, Spring 2023

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un Tarihi* The History of İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1213290>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
01.12.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
28.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Dursun Can Eyüboğlu
dursuncaneyuboglu@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-4163-0976>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Dede Korkut Kitabı'ndaki on ikinci boy İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'dur. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabakayı bünyesinde barındırmaktadır. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. Araştırmada alt tabakaya ağırlık verilmiştir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy eski Türklerdeki Yada/Yağmur taşı efsanesi ile ilgilidir. Boyun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olabilir. Boyun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Bu boyun önemli bir tarihi tabakası, Türk tarihindeki önemli dönüm noktalarından olan, 630 yılında Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın amcası tarafından öldürülmesi ve 738 yılında Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın iki adamı tarafından öldürülmesi olayları ile ilgilidir. Boyun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un *İçoğuzların Daşoğuzlar Bilen Melallaşmağı* adlı Türkmenistan varyantının olması ve daha başka birçok Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen *Aladağ*'in ve *Arku Beli Ala Dağ*'in adı, ayrıca Orta Asya'da bu boyla ilişkili başka anlatıların da yer alması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir ve Üst Tabaka başlığı altında incelenmiştir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Beyrek, Tarih

Abstract

The twelfth epic in the Book of Dede Korkut is *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy*. *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy* contains many historical-epic-legendary-mythological layers that go deep into history. There are two layers in *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy*: the Lower Layer and the Upper Layer. The Lower Layer consists of the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer, the Gokturk-Turgesh Layer, the Oghuz Layer. The research focused on the lower layer. *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy* is related to the *Yada/Yagmur Tasi* legend in ancient Turks. This epic may have a lower layer dating back to the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun period. A lower layer of epic is related to the Gokturk-Turgesh period. An important historical layer of this epic is the murder of the Western Gokturk ruler Tong Yabgu Kagan (618-630) by his uncle in 630, which is one of the important turning points in Turkish history and the murder of the Turgesh ruler Su-lu Kagan (716-738) by two of his men in 738. A lower layer of epic is related to the Oghuz period. The existence of a Turkmenistan variant called *Icoguzların Dasoguzlar Bilen Melaslaşmagı* of the *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy*, and there are many other Turkmenistan variants, the name of *Aladag* and *Arku Beli Ala Dag*, which mentioned in the epic, and there are also other narratives in Central Asia associated with this epic, date back to before the 10th-11th centuries, when Oghuzs were still in Central Asia. The uppermost layer of *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy* is related to the later periods and examined under Top Layer. In this study, the history of *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy* in Dede Korkut was examined.

Keywords: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Beyrek, History

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Eyüboğlu, D. C. (2023). İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un Tarihi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 121-148.

GİRİŞ

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içindekiler bakımından ise *Oğuzname* denilmiştir (Ergin, 1989: 30). Bugün Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır; bu nüshalardan biri 19. yüzyılın başlarında Dresden'de, diğeri ise 20. yüzyılın ortalarında Vatikan'da bulunmuştur. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genellikle Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dede Korkut Kitabı'nın, *Dresden* nüshası on iki, *Vatikan* nüshası altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964: Ön Söz). 2019 yılında Dede Korkut'un yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019: 9-14). Bu el yazması da bulunduğu bölgenin adıyla tanınmıştır ve *Türkmensahra/Günbed* el yazması olarak bilinmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri, bir taraftan tek başlarına bağımsızdırlar, diğer taraftan ise, hikâyelerin bağımsızlığına rağmen, tekrar olarak veya birbirini tamamlayarak bütün hikâyelere yayılmış olan unsurlar nedeniyle, büyük bir bütün teşkil ederler (Ergin, 1989: 29). Dede Korkut Hikâyeleri genel olarak bir takım mücadelelerin destanlarıdır. Bu mücadelelerden ikisi Oğuzların kendi aralarında geçer ki, birinde (Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu) mücadele bir beyin oğlu ile kendi adamları arasında, ötekinde (İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy) ise İç Oğuz ile Dış (Taş) Oğuz (Üç Ok-Boz Ok) arasında geçmektedir. İki hikâyede mücadele, tabiat ve insanüstü kuvvetlere karşıdır. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda Deli Dumrul Azrail'in karşısına çıkarken, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da ise Basat, Tepegöz adındaki dev öldürür. Bunların dışında kalan sekiz hikâyede mücadele Oğuz beyleri ile kuzeydeki ve batıdaki düşmanlar arasındadır (Ergin, 1989: 26). İç Oğuz Taş (Dış) Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un konusu hazindir, çünkü, kardeş kavgasını anlatmaktadır; bu kavgada yakışıklılığı, yiğitliği ve iyi ahlakı ile *Oğuz'un imrenesi* lakabını almış olan Beyrek ölmüş, Boz-Oklar'ın başı Uruz da yeğeni tarafından öldürülmüş ve her şeyi yağma edilmiştir (Sümer, 1972: 390).

Dede Korkut Kitabı'ndaki on ikinci boy İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihini inceleyeceğiz.

İÇ OĞUZA DIŞ OĞUZ ASI OLUP BEYREK ÖLDÜĞÜ BOY'UN TARİHİ

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *En Eski Devirler Tabakası*, 2) *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, 3) *Göktürk-Türgiş Tabakası*, 4) *Oğuz Tabakası* başlıkları altında inceleyeceğiz. Alt Tabakaya ait diğer değerlendirmeleri ise 5) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında inceleyeceğiz. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakayı 6) *Üst Tabaka* başlığı altında inceleyeceğiz.

Alt Tabaka: En Eski Devirler Tabakası

Araştırmamıza konu olan, Dede Korkut Kitabı'ndaki 12. boy olan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, en eskisi tarihin derinliklerine uzanan, birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır.

Türk kavimlerinde çok eski dönemlerden beri yaygın olan bir inanca göre, Türk Tanrısı Türklerin atasına *Yada* (Cada, Yat) denilen sihirli taş armağan etmişti. Türkler bununla istedikleri zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk hükümdar ve komutanlarının ellerinde bulunurdu. Şamanistlere göre günümüzde de büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunmaktadır (İnan, 1986: 160; Sağır, 2006: 9). Bu yağmur taşı Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre çeşitli şekillerde okunmaktadır. Saha-Yakutça'da *sata*, Altayca'da *cada*, Kıpçak grubuna dahil lehçelerde *cay* denmektedir (İnan, 1986: 160).

Türkolojinin önde gelen isimlerinden biri olan, özellikle Türk halkbilimi ve eski Türklerin inanışları konusunda değerli çalışmaları bulunan Abdülkadir İnan'a göre, bu sihirli taş hakkında ilk bilgiye Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Tang sülalesi tarihine göre,

"Türkler'in büyük ataları Hunların kuzeyinde bulunan So sülalesinden idi. Oymağın başbuğu Ananbu idi. Bunlar yetmiş kardeşi idi. Birincisi dişi kurttan türemiş olup adı İçjini-nişibu idi. Ananbu ve kardeşleri doğuşundan budala oldukları için onların bütün sülalesi imha edildi. Nişibu tabiat üstü hususiyetlere malikti: yağmur yağdırıp, fırtına çıkarabilirdi. İki karısı vardı. Diyorlar ki biri yaz ruhunun kızı, ikincisi de kış ruhunun kızı idi" (Hyacinth (Biçurin), 1851: I, 125; Akt. İnan, 1986: 160).

449 yılı olaylarından bahsederken de şöyle bir kayıt vardır: "Evvelce Kuzey Hunlarının idaresinde bulunan Yüeban ahalisinde öyle kahinler vardır ki Cücen'lerin saldırılarına karşı

durduklarında çok şiddetli yağmur yağdırdılar, fırtına çıkardılar. Cücenlerin onda üçü sellerde boğuldu, soğuktan kırıldı” (Hyacinth (Biçürin), 1851: III, 164-165; Akt. İnan, 1986: 160).

821 yılında, Orhun'daki Uygur Devleti'nin başkentini ziyaret eden Arap gezgin Temim İbn Bahr, Yada Taşı ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: “Türk ülkesindeki mucizevi olaylardan birisi istedikleri an onunla kar, yağmur yağdırabildikleri ve iklimi ısıtıp soğuttukları v.b. Çakıl taşlarıdır. Bu çakıl taşlarının öyküsü yaygın bir biçimde iyi bilinmekte ve hiçbir Türk bunu yadsımamaktadır ve bu çakıl taşları, Dokuz Oğuz Kağanının mülkiyetinde olup, diğer hiçbir hükümdar onlara sahip değildir” (Sağır, 2006: 9).

İslam kaynaklarında Türklerin bu sihirli taşına yağmur taşı ve cada taşı denilmiştir. Bu taş hakkındaki en ayrıntılı bilgi, eserini 10. yüzyılın başlarında yazan İslam tarihçilerinden İbn-ül-Fakih tarafından verilmiştir (İnan, 1986: 161).

Şimdi, eski Türklerdeki bu Yada/Yağmur taşı ile İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy arasındaki ilişkiden bahsedelim:

Yazarı bilinmeyen Mücmelü't-tevarih (y:1126) adlı eserin İstahri (ö:957)'nin eseri Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik'ten aktardığı rivayet, bizim araştırmalarımızla, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tespit edilmiş en eski varyantıdır. Mücmelü't-tevarih (y:1126)'de şöyle demektedir:

“Sonra, Guz Bulgar'ın kıyısında yer tuttu. Burası şimdi Guz ülkesidir. Guz amcası Türk ile savaştı. Bu savaşın sebebi şuydu: Yafes Ceyhun nehrinde ölünce, Nuh peygamberin, amcasına verdiği taşı kendisine teslim edilmiş olan Guz aldı. Kardeşler toplandılar. Herkes taşın kendisinin olmasını istedi. Sonunda kura çekmeye karar verdiler. Guz hileci ve kurnaz bir kişiydi. “Yarın kura çekelim” dedi. O gece bahsedilen taş gibi bir taş yaptı. Kimse bilmeden yeni taşın üzerine esas taşın üzerindeki yazıyı kazıdı (nakış yaptı). Sonra kura çektiler. Taş Türk'e çıktı. Guz ona, “Ey amca! Sen bu taşa daha layıksın” dedi ve sahte taşı ona verdi. Bunlar yurt tuttular. Bu kuranın üzerinden 120 sene geçtikten sonra Guz'un oğulları çoğaldı. Oğullarının en büyüğü Beygü idi. Türk'ün ülkesinde yağmur yağdırması gerekti. Bahsedilen taşı çıkardı. Dua etti. Hiç yağmur yağmadı. Hayrette kaldı. Guz'un hile yaptığını anladı. Yaşça Guz amcasından daha büyüktü. Türk Guz'a mektup yazarak hilesinden dolayı serzenişte bulundu. Guz ise sert cevaplar verdi. “Yalan söylüyorsun. Siz Allah'ı incittiniz, duanızı kabul etmedi” dedi. Türk gücü yettiği kadar bir şeyler söyledi. Bir müddet sonra Guz'un yağmura ihtiyacı oldu. Nuh peygamberin Yafes'e verdiği taşı çıkardı ve dua etti. Allah onlara yağmur verdi. Türk bu haberi duyunca harbe hazırlandı. Bunların arasında savaşlar oldu. Düşmanlık meydana geldi. Harpte Beygu öldü. Bunun hikâyesi vardır” (Şeşen, 2017: 39-40).

İstahri (ö:957)'nin eseri Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik'ten aktarılan Mücmelü't-tevarih (y:1126)'deki yağmur yağdıran Yağmur taşı hakkındaki bu rivayette, Guz'un amcası ile olan mücadelesi ve Beygu'nun ölmesi, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Kazan'ın dayısı ile mücadelesi ve Beyrek'in ölmesi ile ilişkilidir. Beygu adı Beyrek ile ilişkilidir. Bu rivayetle ilgili olarak “yağmur”, “yağdırma” sözcüklerinin kökünün “yağ-” hecesi ile başlaması dikkat çekicidir. Çünkü İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un konusu da “yağ” kökünden gelen “yağma” ile ilgilidir. Böylece 12. yüzyıldaki bir eserin 10. yüzyıldaki bir eserden aktardığı bu rivayetin İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ile ilgili olduğu ve bu destanın tespit edilmiş en eski varyantı olduğu, böylece bu destanın tarihi köklerinin 10. yüzyıldan çok daha eskiye uzandığı anlaşılmaktadır. Buradaki efsaneden yola çıkarak, (tarihi) ön planda olan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un da diğer birçok Dede Korkut boyu gibi, efsanevi-mitolojik köklerinin de olabileceği söylenebilir. Rivayetin sonunda “bunun hikâyesi vardır” demektedir ki, bu anlatının o dönemde Türkler arasında yaygın olduğu da anlaşılmaktadır. Belki de burada “hikâye” ifadesiyle kastedilen, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un ozanlar tarafından anlatılan eski bir varyantıdır.

İstahri (ö:957)'nin eseri Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik'ten aktarılan Mücmelü't-tevarih (y:1126)'deki bu efsanede, Guz ile amcası Türk'ün mücadelesinde Beygu ölmüştür (Şeşen, 2017: 39-40). Burada Guz ve Türk adları Oğuz ve Göktürk olarak anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla Göktürkler devrindeki bir olay kastedilmiştir. Biz, Dede Korkut'ta iki ayrı Beyrek'in olduğunu, Bamsı Beyrek/Beyrek tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunduğunu, Dede Korkut'taki; Bamsı Beyrek tipinin önemli bir tarihi tabakasının Batı Göktürk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) ile; Beyrek tipinin ise önemli bir tarihi tabakasının, onun torunu, Batı Göktürk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 224-225). Narşahi (899-959)'nin Buhara Tarihi (y:943-944)'ne göre, Tarduş Kağan (Kara Çürin

Türk), halk arasında *Biyagu* olarak biliniyordu (Gumilev, 2011: 151). Biz bu sözcüğü Dede Korkut'taki Beyrek ile ilişkilendirmiştik (Eyüboğlu, 2019: 214). Bilindiği gibi Kıpçaklarla ilgili olan Kazak Türkleri *Bey'e Biy* derler (ör: *Töle Biy/ Töle Bey*). Göktürk Devleti'nin kurucu *Türk* adlı boyu, Bumin Kağan'ın kardeşi, Batı Göktürklerinin yönetiminden sorumlu olan İstemi Kağan ve oğlu Tardu Kağan, Kıpçaklar ile ilgiliydi. Bu bakımdan buradaki *Biyagu* adı da Kıpçaklardaki "*Biy-*" (*Bey-*) ve *Beyrek* adı ile ilgilidir. Dolayısıyla, İstahri (ö:957)'nin eseri *Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik*'ten aktarılan *Mücmelü't-tevarih* (y:1126)'deki *Beygu* ile Narşahi (899-959)'nin *Buhara Tarihi* (y:943-944)'ndeki *Biyagu* adları aslında aynı adın farklı tarihlerde tespit edilmiş olan farklı varyantlarıdır. Böylece *Biyagu* adının Göktürkler ve Göktürk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) ile ilgili olduğu, daha sonra onun torunu Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın hatıralarının da onun adı etrafında daireleştiği, böylece iki tipin (Bamsı Beyrek-Beyrek) tek bir tip olarak kaynaştığı anlaşılmaktadır.

İstahri (ö:957)'nin eseri *Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik*'ten aktarılan *Mücmelü't-tevarih* (y:1126)'deki bu efsanede, eski Türkler arasındaki Kamlık/Şamanizm ile ilgili *Yada taşı* hakkındaki bir inanış görülmektedir.

Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar ise tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/Şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut Ata, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/Şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Sadece Deli Dumrul değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2022: 74). Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlü olup, Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152).

Alt Tabaka: İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olabilir. Özellikle destanın En Eski Devirler Tabakası'nda verdiğimiz bilgiler bunu yansıtmaktadır. Eğer destanın en alttan gelen mitolojik-efsanevi kökleri varsa, bunlar İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun döneminde bir tarihileşme sürecine girmiş ve Göktürk-Türgiş dönemindeki tarihi olaylarla da harmanlanarak son görünümüne evrilmiş olabilir. Gelecekte bu boyla ilgili yeni kaynaklar bulunduğça, yeni araştırmalar ve keşifler yapıldıkça, bu konu da tam olarak aydınlatılabilir.

Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (2004: 39), Fuad Köprülü (1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (1971: 57, 68), Faruk Sümer (1972: X, 24-25; 2007: 325), Ahmet Bican Ercilasun (2002: 32; 2015: 17), Ahmet Taşağıl (2013: 42; 2015: 24-29), Hüseyin Salman (1998: 85-86; 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha çok sayıda araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türgişler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler. Nitekim biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 103).

Eski Türk tarihiyle, özellikle Türgişler ile ilgili değerli çalışmaları olan Hüseyin Salman'a göre, kuzey istikametinde Sir Derya (Seyhun) Irmağı boyunca göç eden *on kabile* (On-Ok), 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar üç asır boyunca nüfus bakımından çoğalmış ve önce 11. yüzyılda 22 boya, daha sonra 14. yüzyılda 24 boya ulaşmıştır. Yazıtların ve Çin kaynaklarının *On-Okları* böylece 24 Oğuz boyu olarak ortaya çıkmıştır (Salman, 2002: 412-420). Eski Türk tarihi, özellikle Gök-Türkler hakkındaki önemli eserleriyle bilinen Ahmet Taşağıl'a göre, Batı Göktürk ülkesinde, yani Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634'ten sonra *On Ok* organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmış, bu organizasyon daha sonra *Türgiş* adını almış ve *Oğuzların* alt yapısını oluşturmuş, 766'dan sonra ise *Batı Oğuzları* diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran *Oğuz Türkleri* bunlardır (Taşağıl, 2013: 42). Öncesinde Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, günümüzde Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan *Oğuz* unsurlarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türgişlerin* devamıdır. Bu nedenle *Oğuzların* destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türgişlerde* ve onların ataları olan *İskit/Saka, Hun, Kanglı/Kangar, Usun/Vusun, Batı Hunları* arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Gerek Göktürk tarihi gerekse de Oğuz tarihi konusunda önemli çalışmalar yapmış araştırmacılar, Oğuzlar'ın yüzyıllardır batıda *Sir Derya-Tanrı Dağları-Altaylar* bölgesinde yaşayan ve *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Oklar*'dan geldiği konusunda görüş birliği içerisindedir. *Türgişler*'i ve öncesinde *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Ok* Türkleri ise, tarihin en eski zamanlarından beri bu bölgede yaşamakta olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanglı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* gibi Türk topluluklarının birleşmesiyle oluşmuş, tarihi süreç içerisinde doğu Türklerinden yeni katılımlar da olmuş, Göktürkler döneminde *On-Ok/On kabile* ve *Türgişler* döneminde *Sarı Türgiş/Kara Türgiş* adlarıyla tanınmış, daha sonra ise yine doğu Türklerinden de katılımlar olmuş, böylece tarihi süreç içerisinde bütün bu boylar *Oğuz* kabile federasyonu olarak birleşmiş, kaynaşmış ve *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni oluşturmuştur. Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Uşun Koca oğlu Segrek, hep bu tarihi dönemlerin ve kaynaşmaların bir yansımasıdır. *On-oklar/Türgişler*'in *Sarı ve Kara Türgişler* olarak adlandırılan beşer boydan oluşan ikili yapılanması Dede Korkut'a *İç Oğuz* ve *Dış Oğuz* olarak yansımıştır. *On-Oklar/Türgişler*, ilerleyen dönemlerde Doğu Türkleri'nden de gelen katılımlarla birlikte *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni ve 24 *Oğuz* boyunu oluşturmuşlardır. Dede Korkut'un tarihini tam olarak değerlendirebilmek için *İskit/Saka-Hun-Kanglı/Kangar-Usun-Batı Hunları*'ndan *Batı Göktürkleri*'ne-*Türgişler*'e, *Türgişler*'den *Oğuzlar*'a giden süreci anlamak önemlidir (Eyüboğlu, 2019: 102-103).

Tarihin eski devirlerden beri Türkler arasında anlatılmakta olan bazı efsanelerin Göktürk döneminde kaynaştığı ve tarihileşme süreçlerinin hızlandığı anlaşılmaktadır. Türkler arasındaki eski anlatıların Göktürk Devleti döneminde kaynaşmasının birçok nedeni vardır: Göktürk Devleti döneminde farklı Türk boylarının aynı çatı altında bir arada bulunması ve birbirleriyle etkileşiminin artması sonucu, bu Türk boylarının anlatıları da bu dönemde birbirleriyle yoğun bir şekilde etkileşime girmiştir. Özellikle her yılın belirli dönemlerinde birkaç kez düzenlenen dini törenlerde; ilk yürüme, ad alma, düğün, ölüm vb. nedenlerle düzenlenen çeşitli etkinliklerde; boyların ve devletin toylarında/kurultaylarında vb. bir araya gelen Türk boyları arasındaki etkileşim ve yakınlaşma artmış, bu durum da anlatılara yansımıştır. Başta güçlü bir devletin olması, ulaşımın, ticari yolların, mal ve ticaretin güvenliğini sağlamış, bu nedenle Asya'nın bir ucundan öteki ucuna giden kervanlar ve yolculuklar artmış, böylece düşünceler ve türlü anlatılar da daha çok ve kolay taşınmıştır. Bu dönemdeki önemli tarihi olayların da etkisiyle anlatıların tarihileşme süreçleri hızlanmıştır. Bütün bu gelişmeler de anlatılara, Dede Korkut Destanları'na yansımıştır.

Dede Korkut'un tarihi konusunda önemli araştırmaları bulunan, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini *Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)* olarak tespit eden Ahmet Bican Ercilasun, Dede Korkut'ta geçen olayların zamanı ve Salur Kazan'ın tarihi kişiliği hakkında şöyle söylemiştir: "*Ben bu bildiride şimdilik hazırlık olmak üzere, bir tahmin olmak üzere, araştırmaların biraz daha ilerletilmesini düşünerek (efendim) 8. yy'ın ilk yarısında Türgişlerle ilgili olduğunu düşünüyorum. 8. yüzyılın yani Salur Kazan ve arkadaşlarının başından geçen olayların 8. yüzyılın ilk yarısında Türgişlerle ilgili olduğunu düşünüyorum. Hatta biraz daha ileri giderek Salur Kazan'ın Türkiş Kağan'ı, Kara Türgiş Kağan'ı Sulu Kağan olduğunu düşünüyorum*" (Ercilasun, 2000: 158). Ercilasun'a göre, *Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan*'ın ganimeti paylaşmaması sonucu kendi adamlarınca öldürülmesi ve halkının da *Sarı ve Kara* olarak ikiye ayrılması, Dede Korkut Kitabı'ndaki *İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy*'a benzemektedir. "*Dede Korkut Kitabı'nın asıl kahramanı olan Salur Kazan, büyük ihtimalle Sulu Kağandır*" (Ercilasun, 2004: 126). Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi karşılığının *Su-lu Kağan* olduğunu şöyle ifade etmiştir: "*Sonuç olarak Kıpçakların ataları olan Doğu Göktürkleri ile Oğuzların ataları olan Türgişler (Batı Göktürkleri) arasındaki savaşlar, Dede Korkut Kitabı ile Şecere-i Terakime'deki Salur Kazan rivayetlerinin ilk tabakasını oluşturmakta ve destanın ana kahramanı Salur Kazan'ın tarihteki karşılığı Su-lu Kağan olmaktadır*" (Ercilasun, 2002: 33). Ercilasun, Dede Korkut Kitabı ile *Uygurca Oğuzname*, *Camiu't Tevarih* ve *Şecere-i Terakime*'yi karşılaştırmış, bu eserlerde geçen *Köl Erki*'yi *Bayındır Han*, *Tuman Han*'ı da *Salur Kazan* olarak tespit etmiştir (Ercilasun, 1994: 69-89).

Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu önemli tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı *Salur Kazan/Kazan* tipinde tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki *Salur Kazan/Kazan* tipinin önemli bir tarihi tabakasının *Kara Türgiş Devleti*'nin kurucu hükümdarı *Su-lu Kağan (716-738)* ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, standaki en üst

yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273).

Salur Kazan'ın adında bulunan *Kazan* adının, *Kaz* kökünü ve *Kazılık*'ı düşündüğümüzde, Milattan Önceki dönemlerden gelen bir tarihi alt tabakası olduğu açıktır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun benzerliği de dikkat çekicidir. Bu bakımdan milattan önceki dönemlerden gelen tarihi bir alt tabakası olan *Kazan* adının, 7.-8. yüzyıllarda yaşamış tarihi bir kişi olan Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın adı ve hatıraları ile kaynaştığı, yüzyıllarca süren dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım ve işleme sonucu tek bir kişi olarak algılanmaya başladığını ve bu şekilde destanlara ve rivayetlere yansıdığını söyleyebiliriz. Büyük olasılıkla en alt tabakadaki *Kazan*, İskit/Saka ve Kangar/Kanglılar ile ilgilidir. *Salur Kazan*, kaynağını bir tarihi şahsiyetten, Türgiş Devleti hükümdarı, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'dan almakla birlikte, birçok destanda sadece *Kazan* veya *Kazan Beğ/Kazan Han* adlarıyla görülen Kazan ise ayrı ayrı birkaç Türk hükümdarının hatırasını taşımaktadır; çünkü *Kazan*, *Kağan* anlamındadır, yani eski Türk hükümdar unvanının bozulmuş şeklidir, ancak tarihi süreç içerisinde, kuşaklar boyu aktarımda, aynı kişi gibi algılandıklarından dolayı hatıraları birbirine karışmıştır. Zaten Korkut Ata'nın oldukça uzun bir ömür yaşadığı ve çok sayıda Türk hükümdarı dönemini gördüğü ve destanların halk hafızasında yüzlerce yıl boyunca işlendiği, destan mantığı gereği birçok yeni kahramanın hatıralarının eski kahramanların hatıralarına dahil olduğu bilinmektedir ki, Dede Korkut'taki birçok kahramanda, birçok Türk hükümdarının hatıralarının bulunması oldukça doğaldır. Salur Kazan (Su-lu Kağan)'ın hatırası daha baskın çıktığından, diğer hükümdarların hatıraları da onun adı etrafında toplanmış, daireleşmiştir (Eyüboğlu, 2019: 444-445).

Salur Kazan adı aslında bir unvan olup "*Salurlar'ın Kağanı*" demektir. Tarihi süreç içerisinde bu unvan bir kişi adı haline gelmiş, birçok Türk hükümdarının hatırası bu ad etrafında daireleşmiştir. Bu nedenle Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki Kazan ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Kazan, hikâyelerdeki birbiriyle zıt durum ve çelişkilerden de anlaşılacağı üzere, iki ayrı *Kazan (Kağan)*'dır. Bu Kazan'lardan en eskisi, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Kazan olup, *Kaz-* kökünden gelen adı da, tıpkı *Kazılık Koca* ve Afrasyab'ın kızı *Kaz* adları gibi, Milattan Önceki dönemlerin bir hatırası, bir kalıntısıdır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Kazan ise Türgiş Devleti hükümdarı, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın hatırasıdır. Ancak İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Beyrek'in Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın bir hatırası olduğunu belirtmiştik ki, bu nedenle bu boyda iki ayrı tarihi alt tabaka bulunmakta olup, bu boydaki Kazan adında da iki ayrı tabakanın bulunduğu söylenebilir (Eyüboğlu, 2019: 445).

Burada destanlar için karakteristik olan bir durum söz konusudur; aradan geçen yüzlerce yıllık süre içerisinde, sözlü kültürde kahramanın hatırası zayıfladıkça, onunla ilgili unsurlar, adı ve/veya nitelikleri benzer daha yeni bir kahramanın taze hatırasına dahil olmuş, böylece eski hatıralar yeni hatıralarla harmanlanarak ve güncellenerek yaşamaya devam etmiştir. Kazan ile Salur Kağan'ın adları ve hatıralarının benzeşmesi, bu iki tipin bir arada kaynaşması için oldukça verimli bir zemin oluşturmuştur.

Kazan adının ve hatıralarının en eski alt tabakası binlerce yıl öncesine uzanmaktadır. Tarihi süreç içerisinde bu ad ve hatıralar, Göktürk dönemindeki *Kağan* ve Türgiş dönemindeki *Salur Kağan* adları/unvanları ve hatıraları ile karşılıklı etkileşimde bulunarak, kaynaşarak, tarihleşerek şekillenmiş, böylece Dede Korkut Kitabı'na yansıyan *Kazan* ve *Salur Kazan* adları ve tiplerine evrilmiştir. Yani Milattan Önceki tarihin derinliklerine uzanan tarihi-destani-efsanevi-mitolojik kökleri olan *Kazan* tipi, zaman içerisinde bir tarihleşme sürecine girmiş, *Kağan* ve *Salur Kağan* adları/unvanları ve hatıraları ile kaynaşarak ve tarihleşerek *Kazan* ve *Salur Kazan* adları ve tiplerine evrilmiştir. Hatta bu kaynaşma öyle sağlam bir şekilde gerçekleşmiştir ki, *Kazan* ve *Salur Kazan* karakterleri uzun bir süre aynı kişi olarak kabul edilmiştir. Ancak bu iki tip arasındaki bazı farklılıklar, özellikle bazı destanlardaki uyumsuzluk ve çelişkiler aslında bunların iki ayrı tip olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Çin kaynaklarında Su-lu Kağan'ın nasıl öldürüldüğü kayıtlıdır. Su-lu Kağan daima ziyafetler veriyor ve bütün adamlarını ve bütün boyları bu ziyafete çağırıyordu. Dede Korkut'ta Salur Kazan da aynı şekildedir. Çin kaynaklarına göre Su-lu Kağan, hayatının sonlarında verdiği bir ziyafete büyük kumandanı Külçor'u, Bagatarkan'ı çağırmamış ve bunun üzerine Bagatarkan'la Su-lu Kağan'ın arası açılmış ve bunun sonunda Su-lu Kağan, Bagatarkan tarafından öldürülmüş. Belki de

bu benzetmede en önemli delil budur. Dede Korkut'taki 12. boyda, İç Oğuz'la Dış Oğuz'un arasının açılmasının temeli bu ziyafete dayısı Aruz Koca'nın çağrılmamış olmasıdır (Ercilasun, 2000: 159). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Çin kaynaklarında Kara Türgişlerle Sarı Türgişleri karşı karşıya getiren ganimetin dağıtılmaması konusu, Dede Korkut Kitabı'ndaki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da vardır (Ercilasun, 2002: 30).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un girişinde şöyle demektedir:

“Üç Ok Boz Ok yıgnak olsa Kazan evin yağmaladı. Kazan gerü evin yağmalatdı. Amma Taş Oguz bile bulunmadı, hemin İç Oguz yağmaladı. Kaçan Kazan evin yağmalatsa helalinun elin alur taşra çıkarıdı, andan yagma eder(ler) idi. Taş Oguz beglerinden Aruz, Emen ve kalan begler bunı eşitdiler, eyitdiler: “Bak bak! Şimdiye degin Kazanun evin bile yagma ederidük. Şimdi neçün bile olmayavuz?” dediler. İttifaki cemi Taş Oguz begleri Kazana gelmediler, adavet eylediler” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 188).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut'taki İç Oğuz ile Dış Oğuz'un bozuşma sebebi aynıdır. Batı Göktürkleri ve Türgişler için kullanılan On Ok terimi gibi Dede Korkut'ta da kabileler ok terimiyle ifade edilmektedir. Üç Ok-Boz Ok. Yalnız Çin kaynaklarında Sarı Türgişlerin başı Baga Tarkan bir gece baskınıyla Su-lu'yu öldürdüğü halde Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan, Dış Oğuz'un başı Aruz Koca'yı öldürmektedir. *“Türk halk muhayyilesi, kahramanının feci sonunu kabul edememiş ve işi tersine çevirerek Salur Kazan'ı hayatta bırakmıştır”* (Ercilasun, 2002: 30).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Su-lu Kağan'ın büyük bir beyi, kumandanı vardı. Bu beyin adı kaynaklarda *“Kül-Çor, Kül-Sol, Kul-Sur”* olarak geçmektedir. Bagatarhan olarak da bilinen bu bey, *Gök-Türk Yazıtları*'ndan da bildiğimiz Kül ve Çur veya Çor unvanını taşıyordu (Ercilasun, 2000: 158). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Salur Kazan'la arası açılıp onunla dövüşen *Aruz Koca* adı ile Su-lu Kağan'ı öldüren *Köl Çor Baga Tarkan* adı arasında da bir benzerlik vardır. *Köl Çor* kelimeleri, Dede Korkut'ta *Koca* biçimine dönüşmüştür (Ercilasun, 2002: 32).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Çin kaynaklarında Su-lu Kağan'ın elinin felç olması motifi İslam kaynaklarında *Köl Çor Baga Tarkan* tarafından Su-lu'nun elinin kırılması şeklinde geçmektedir. Taberi'ye göre nerd oyunu sırasında *Köl Çor*, Su-lu'nun elini kırmıştır. İbnü'l-Esir'e göre tavla oyunu sırasında *Köl Çor* bir gece baskınıyla Su-lu'yu öldürmüştür. Bu olay da Dede Korkut Kitabı'nın 12. boyu olan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'a başka bir şekilde yansımıştır. Dış Oğuzların başı Aruz Koca, Salur Kazan'la aralarını bulması için *Begrek*'i çağırtmıştır ki, aslında bu bir hiledir. *Begrek*'in kendi taraflarına geçmesini istemiştir, *Begrek* bunu kabul etmeyince sağ uyluğuna bir kılıç çalarak onu öldürmüştür. Böylece Salur Kazan'la karşılaşmadan önce *Begrek*'i bertaraf etmiştir (Ercilasun, 2002: 30).

Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu*'da şöyle demektedir:

“Su-lu, doğuştan saf ve ılımlı birisiydi. Her seferden sonra ele geçen ganimeti beyleri, savaşçıları ve kabile mensupları arasında paylaştırdı. Halk onu severdi ve hizmetinde bulunmaktan mutluydu. Güneyde T'u-po'larla (Tibetlilerle) muhavere bulunmak ve T'u-küe'lerle müttefik olmak için elçiler gönderdi. T'u-küe'ler ve T'u-po'lar kendi kızlarını Su-lu'ya gelin olarak verdiler; böylece üç krallığın hatun (prenses) kızlarına sahip oldu. Sonra her bir oğluna yabgu unvanı verdi; harcamaları yavaş yavaş arttı. Önceden bir birikimi olmadığından, son yıllarda yağmalanan malları elinde tutarak dağıtmadı. Ayrıca, geçirdiği felç yüzünden bir eli tutmaz oldu. Mo-ho (Baga) tarkan ve Tu-mo-tu, en güçlü iki kabilenin beyleri idiler. Böylece yüz aile Sarı boylar (Sarı Türgişler) ile Kara boylar (Kara Türgişler) olarak ikiye bölünüp, birbirlerine düşman oldular. Yirmi altıncı yıl (738), yazın, askerlerini silahlandıran Mo-ho (Baga) tarkan, Su-lu'ya bir gece baskını düzenleyerek onu öldürdü. Tu-mo-tu, önceleri Mo-ho (Baga) tarkan'ın müttefiki idi; fakat birden ona karşı cephe aldı. Halkın kalan kısmını toplaması için Su-lu'nun oğlu T'u-ho-sien'e kağan unvanı verdi, O ve Mo-ho (Baga) tarkan savaştilar” (Chavannes, 2013: 77-78).

Çin kaynağı *T'ang-şu*'da şöyle demektedir:

“Önceleri Su-lu adamlarını sever ve iyi davranırdı. Karakteri özenli ve hoşgörülü idi. Her muharebeden sonra elde edilen ganimeti beylerine dağıtırdı. Bu nedenle başka boylar da ona bağlanmıştı. Ondan hoşnutlular ve bütün güçleri ile kendilerini ona adanmışlardı. Daha sonra T'u-po'lar (Tibetliler) ve T'u-küe'lerle temasa geçti. Her iki hakan da bir kızlarını ona eş olarak verdiler. Böylece üç krallığın kızları aynı sırada “katun” (prenses) oldular. Oğullarından birçoğu şe-hu (yabgu) unvanı aldı. Masrafları her geçen gün arttı. Halbuki hazinesinde yeterli parası yoktu; yaşlanmıştı; endişeli, zavallı ve desteksizdi. Bu nedenle ganimetleri elinde tutmayı ve dağıtmamayı tercih etti. Beyleri kendisini

terketmeye başladılar. Arkasından geçirdiği bir felç hastalığı yüzünden organlarından biri tutmaz ve işlemez hale geldi. Bu sırada iki büyük boyun reisleri olan Mo-ho (Baga) Tarkan ve Tu-mo-çi oldukça güçlüydü. Soylarının So-ko'dan geldiğini söyleyen adamları sarı boylar olarak, Su-lu'nun boyları de kara boylar olarak adlandırılıyordu. (Bu iki taraf) birbirlerine karşı kinliydi. Daha sonra, Mo-ho (Baga) Tarkan ve Tu-mo-çi, bir gece ansızın Su-lu'ya saldırarak onu öldürdüler. Bir süre sonra Tu-mo-çi, (Baga) Tarkan'a karşı cephe alarak Su-lu'nun oğlu T'u-ho-sien ku ç'o'yu kağan ilan edip Sui-şe (Tokmak) şehrine yerleştirdi" (Chavannes, 2013: 121).

Dede Korkut Kitabı'nda, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Üç Ok ve Boz Ok'a evini yağmalatan Salur Kazan, tekrar evini yağmalattığında sadece İç Oğuz bulunmuş, Dış Oğuz ise bulunmamıştı. Bu nedenle Aruz ve Emen'in başı çektiği Dış Oğuz beyleri Kazan'a isyan etmiş, sonunda Beyrek öldürülmüş, sonrasında yapılan savaşta ise Dış Oğuz beyi Aruz öldürülmüştü (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 188-194). Ancak bu hikâyede dikkat çeken bir ayrıntı vardır ki, yapılan savaşta Kazan ile Aruz karşı karşıya gelmesine ve Kazan, Aruz'u at üzerinden yere yıkmasına rağmen, Aruz'u, Kazan'ın işareti ile kardeşi Kara Güne öldürmüştür (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 193). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, bu ayrıntı, hikâyenin değişmesinin, gerçekte Kazan'ın daha önceden ölmüş olmasının bir sonucudur. Halk, kahramanının ölmesine göz yummamış, adeta onu yaşatmış, bu nedenle de hikâyede böyle bir durum meydana gelmiştir. Türk halk muhayyilesi, kahramanının feci sonunu kabul edememiş, işi tersine çevirerek Salur Kazan'ı hayatta bırakmıştır (Ercilasun, 2002: 30).

Anlatılarda, herhangi bir haksızlığa uğrayan ya da kötülüğe maruz kalan kişinin durumu halkın istediği gibi, toplumsal belleğe ve kamu vicdanına ters düşmeyecek şekilde sonuçlandırılır (Dursun, 2011: 120). Halk, kimi zamanlarda anlatılara müdahale edebilmekte, anlatıları değiştirebilmektedir. Büyük olasılıkla bu destanı anlatan ozanlar, halkın, kahramanının öldürülmesine gösterdikleri tepki nedeniyle, zaman içerisinde anlatıya müdahale etmişlerdir. Halkın kahramanı ölür mü? Ölse de halk onu yaşatır. Nitekim benzer bir durum günümüzde *Koroğlu Destanı*'ni anlatan aşıklar arasında da görülebilmektedir. Örneğin; Aşık Murat Çobanoğlu, destanı anlattığı bir televizyon programında bir anısından bahsetmiştir. Murat Çobanoğlu, kendisi Kızıroğlu'nu okuduktan sonra, anlatıda Kızıroğlu'nun Koroğlu'nu yenmesi nedeniyle, Bolu tarafındakilerin buna tepki gösterdiğini belirtmiştir.

Halkın, kahramanın ölümüne müdahale etmediği durumlar da vardır: Türkmenistan'dan derlenen Salur Kazan hakkındaki bir rivayette (Erdem, 1998: 530-534), Salur Gazan, Semerkant'a gelmiş ve burada Semerkant emiri İtemen tarafından öldürülmüştür. Buradaki İtemen, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da Kazan'a isyan eden Dış Oğuz beylerinden Emen Bey'dir. Bilindiği gibi, tarihi kaynaklara göre, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan, 738 yılında, Semerkant çevresinde kurduğu bir karargahta, kendi üst düzey komutanı olan Kur-Sul tarafından öldürülmüştü (Kitapçı, 2004: 170). Ki bütün bunlar, Salur Kazan ile Su-lu Kağan'ın aynı kişi olmasının bir sonucudur (Eyüboğlu, 2019: 438-439). Böylece İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un rivayet niteliğindeki bir varyantında Salur Kazan ölmüştür. Üstelik Salur Kazan'ın Semerkant emiri İtemen tarafından öldürülmesi, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in Semerkant çevresinde kurduğu bir karargahta öldürülmesi tarihi gerçeğini de yansıtmaktadır.

Hazihi'r-Risalet'i Min Kelimat-ı Oğuzname El-Meşhur Bi-Atalar Sözü'nün Berlin nüshasında Kazan Okçusu Kozan'dan bahsedilmiştir: "Oğuz(dan), üç yüz altmışaltı alp kopdı, yigirmi dört has boy. Otuz iki sekecik Sultan Selveri Kazan Okcısı Kozan" (Özkan, 2015: 348). Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de, Okçu Kozan'a şöyle alkış edilmektedir: "Büküşlü (Bügdüz?) Beğdeş kanın alan, Kalın Oğuz'da ad koyan, Karabaşın oğlanlığında kıyan, Ucen (Uşun?) oğlu Emen Beg'den öcün alan, Enğse Koca oğlu Okçı Kozan (?)" (Ögel, 1994: 126). Burada Okçu Kozan'ın Büküşlü (veya Bügdüz) Bey'den kanını aldığı, ayrıca Ucen (veya Uşun) oğlu Emen Bey'den öcünü aldığı belirtilmiştir. Açık ki, burada kastedilen Emen olup, Salur Kazan'la olan mücadelesi dile getirilmiştir. Okçu Kozan'ın babasının adı olan *Enğse Koca* ise *Şerece-i Terakime*'deki Kazan'ın babası *Enkeş*'i hatırlatmaktadır. Burada adı geçen Okçu Kozan, Salur Kazan'ın ölümünden sonra halk tarafından öcünü alması için yaşatılan adı veya bu amaçla uydurulmuş bir kahraman olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 440).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, İç Oğuz-Dış Oğuz savaşında, Ense Koca oğlu Okçu'nun hasmı Alp Rüstem'di. Burada Ense Koca, Okçu (Kozan)'nun babası olarak geçmektedir (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 193). Yazıcıoğlu *Selçuknamesi*'ndeki Oğuznamede, *Ense Koca oğlu Okçu Kozan* adı geçmektedir. *Hazihi Er-Risaleti Min Kelimati Oğuzname El-Meşhur Bi-Atalar Sözü*'nde, Dede Korkut'tan başka Salur Kazan, Okçu Kozan ve Oğuz Ata adları geçmektedir (Ergin, 1989-37-38). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Ense Koca-oğlu Okçu adı, Salur Kazan'la, ilk bakışta sanıldığından daha sıkı bir

geleneğe bağlı bulunduğu ihtimal verilebilir. Korkut'a atfedilen 16. yüzyıl atasözlerinde, erkekliğin ideal şekli olarak, Salur Kazan'la birlikte onun okçusu, Barthold'un yorumuna göre "onun okçusu ve ona ok yapan" Kazan adlı birinden bahsedilmiştir (Gökay, 1973: LVII). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Salur ilinde *Enkeş* adlı bir adam vardı ki, hatununun adı Çaçaklı, oğlunun adı Kazan'dı (Ebülgazi Bahadır Han, 1974: 88). Dede Korkut'taki Ense Koca, *Şecere-i Terakime*'deki Kazan Alp'in babası olduğu söylenen *Enkeş*'i hatırlatmaktadır. Okçu Kozan ile de Kazan arasında bir ilişki sezilmektedir (Eyüboğlu, 2019: 334). Tuncer Gülensoy'a göre, Salur Kazan destanı, varyantları az olmakla birlikte, günümüzde Anadolu'da anlatılmaya devam etmektedir. Bu destanın Karaz yöresinde Kürmanç ağızıyla anlatılan varyantının adı *Ahçikozi (Okçu Kozan)*'dir. Hikâyedeki Ahçı (Okçu) Kozi, *Kozan* sözcüğünün yöresel söylenişi olup, Kozan adının Kazan ve dolayısıyla Salur Kazan adı ile ilgisi açıkça görülmektedir (2004: 82). Avelbek Konıratbayev'e göre, Kazan'ın Kazakça adı *Asan* olup, Kızılorda ilinin Şiyeli ilçesinde Okşı Ata, Kılış Ata, Asan Ata ve Abız Ata mezarları bulunmaktadır. Aksak Oğuz (Ters Uzamış) oğlu Okşı (Okçu), Kazan'ın askerlerine silah hazırlayan bir yardımcısıdır. Kazan (Asan) ile Kiysık Oğuz oğlu Okşı, 1043'teki savaşta ölmüştür, Bestam'da gömülmüş olabilir. Halk ikisini, Bestam yakınlarına defnetmiştir; buraya *Okşı Ata Korımı (Okçu Ata Mezarlığı)* denmektedir. Asan (Kazan)'ın mezarı yıkılmıştır (Konıratbayev, 2000: 155, 180).

Türkmen varyantında Salur Kazan'ın mücadele ettiği *Emen* hakkında çok sayıda rivayet vardır: Türkmen varyantında *Emen* adı, *İtbiçen Özbek*, *İtemcek*, *İtemcen*, *İtemen*, *İtemen Özbek*, *İtpeşen Özbek*, *Özbek* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Emen* adı yedi ayrı rivayette anılmaktadır. Türkmen varyantında rivayetlerde *Emen* adı çeşitli şekillerde geçmektedir; *İtbiçen Özbek*, Hive yakınlarında yaşayan ve Salur Kazan'ı öldüren pehlivandır; *İtemcek*, Salur Kazan'ın karısını basan, Amuderya'nın ortasında yaşayan, Salur Kazan'ın öldürdüğü cadıdır; *İtemcen*; *İtemen*, Semerkant emiridir; *İtemen Özbek*; *İtpeşen Özbek*, Tekebay'ı öldüren kişidir; *Özbek*, Salar Baba'yı öldüren kişidir (Erdem, 1998: 800-802). Tarihi kaynaklara göre, 737-738 yılında, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan, Semerkant çevresinde kurduğu bir karargahta, yoğun askeri hazırlık sırasında, haksız bir iç hesaplaşma yüzünden, kendi yüksek rütbeli komutanlarından biri olan Kur-Sul tarafından öldürülmüştü (Kitapçı, 2004: 170). Türkmen varyantında rivayetlerdeki *İtbiçen Özbek* ve *İtemen Özbek* adlarını incelediğimizde birkaç tarihi tabakanın üst üste bindiği görülmektedir: Alt tabakada yer alan *Biçen* adı Bay Bican'ı ve Bacanak/Peçenekleri hatırlatmaktadır; alt tabakasında Batı Göktürkleri oluşturan Nu-sheh-pi ile Tu-lu boyları arasındaki mücadeleler, Batı Göktürkleri/Türgişler ile Doğu Göktürkleri arasındaki mücadeleler ve Oğuz-Peçenek savaşları bulunmaktadır. Üst tabakada yer alan *Özbek* adı daha sonraki dönemlere ait olup Türkmen-Özbek savaşlarının hatırasıdır. Daha eski düşmanların hatıraları sonraki düşman adlarıyla ifade edilmiştir. *Emen*, Dede Korkut'ta, Salur Kazan'a karşı ayaklanan ve onu öldüren iki kişiden biri olan *Emen*'dir. Türkmen rivayetlerinde *İtemen*'in *Semerkant emiri* olarak geçmesi tarihi bağlarla ilgili önemli bir ayrıntıdır. Çünkü Türgiş Hükümdarı Su-lu Kağan, daha önce de Semerkant'ı kuşattığı gibi, bir Semerkant kuşatması sırasında kendi komutanı tarafından öldürülmüştü (Eyüboğlu, 2019: 440-441).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy, Dede Korkut Hikâyeleri içerisinde, en tarihi hikâyelerden biri olup, aynı zamanda tarihini en iyi tespit edebildiğimiz hikâyelerden de biridir. Bu hikâye, Türk tarihi için oldukça önemli bir tarihi olayın hatırasıdır; Batı Gök-Türkleri/Türgişleri oluşturan On-Okların, Tu-lu (Dış Oğuz) boylarının, Nu-şe-pi (İç Oğuz) boylarına karşı ayaklandığı ve Türgiş hükümdarı olan Su-lu Kağan (Salur Kazan)'ı öldürdükleri tarihi olayın izlerini taşımaktadır. Her ne kadar Dede Korkut Kitabı'nda, Salur Kazan yerine onun inakı olan Bamsı Beyrek öldürülmüş gibi görünse de, aslında, Ahmet Bican Ercilasun'un (2002: 30) ifade ettiği gibi, halk vicdanı, baş kahramanının haince öldürülmesine göz yummayarak onu anlatılarda yaşatmıştır. Türkmen varyantındaki rivayetlerde ise Salur Kazan'ın öldürüldüğü gerçeği korunarak günümüze kadar gelmiştir. Aslında bu tarihi olay, Su-lu Kağan'ın, uzun yıllar boyunca yanında komutanlık yapmış iki adamının iş birliğiyle öldürülmesi ve sonrasında bölünen ve zayıflayan Türgişlerin, Karluk ve Uygur egemenliğine girmesi, Sir Derya'nın kuzeyindeki bozkırlara göç etmek sorunda kalması gibi etkileri nedeniyle, halkın hafızasında derin izler bırakmış ve onu dilden dile anlatarak destanlaştırmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu tarihi olay hakkındaki mevcut bilgiler oldukça az olup, sadece yabancı kaynaklarda geçen birkaç cümleden ibarettir; belki de henüz bilinmeyen detaylar, dışarıdan parasal destek, bir iç çekişme, bir taht mücadelesi vb. söz konusuydu (Eyüboğlu, 2019: 441).

Bu olayın, hatta eski Türk tarihindeki birçok olayın, bütün ayrıntıları maalesef bilinmemektedir. Eski Türk tarihi araştırmacılığının zor taraflarından biri de budur; tarihi derinlik (Milattan Önceki birkaç binli yıllardan günümüze) ve coğrafi genişlik (Balkanlar'dan Çin'e) vardır; birinci elden kaynaklar az

sayıdadır ve bu kaynakların önemli bir kısmı da Çince, Grekçe, Farsça, Arapça, Hintçe vb. başka dillerde, başka alfabelerde, üstelik de bu dillerin eski şekillerindedir (Eski Çince, Eski Grekçe vb.); yabancı kaynaklardaki bilgilerin birçoğu da, eski devirlerde hükümdarın baskısı altındaki devlet tarihçileri tarafından yazıldığı için, kısmen taraflıdır (Çin kroniklerinde, Göktürklerin Çin'den zorla aldığı vergilerin Çinli tarihçiler tarafından armağan, yardım olarak kaydedilmesi vb.); yakın tarih ve diğer milletlerin tarihçiliği ile kıyaslandığında, araştırmacı sayısı oldukça az olduğundan, bu alandaki yayımlanan kitaplar, makaleler, bildiriler vb. çalışmalar da oldukça azdır; arkeolojik kaynaklar ise çoğunlukla yabancıların elindedir, yabancı müzelerdedir, özellikle Avrasya/Orta Asya Türk arkeolojisi henüz yolun başındadır ve eski Türk coğrafyasında henüz dokunulmamış, araştırılmamış, kazılmamış binlerce yer vardır; tarihin ve coğrafyanın önemli bir kısmı çeşitli dönemlerde iç çekişmeler veya başka halkların egemenliğinde olduğundan araştırma zorluğu da söz konusudur (Moğol istilası, birçok kütüphanelerin yakılmış olması, Oğuz-Kıpçak ve Türkmen-Özbek mücadeleleri, Rus yayılcılığı, Kalmuk-Cungar istilası, Doğu Türkistan sorunu, Hint-Avrupa-Aryan teorileri vb.); bu alandaki bilimsel yayıncılık, dünya görüşü, taraflılık, önyargı vb. nedenlerle yavaş işleyebilmektedir. Bunlar ve sayılabilecek daha başka birçok nedenden ötürü, eski Türk tarihiyle ilgili bilinmeyen ve ancak eldeki kaynaklar ölçüsünde yorumlanabilecek çok sayıda husus vardır. Hatta, Balkanlar'dan Çin'e uzanan, Avrasya/Orta Asya'da geçen, Anadolu, İran ve Mezopotamya ile yolları kesişen eski Türk tarihi, coğrafyası, kültürüyle, dolayısıyla aynı zamanda eski Anadolu, İran, Mezopotamya, Grek uygarlıkları ve Çin, Japon, Kore gibi Asya uygarlıkları üzerine de çalışan bir araştırmacının tespiti olarak, tarih araştırmacılığının en zor dalının eski Türk tarih araştırmacılığı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Gelecekte, şartlar değiştikçe, yeni kaynaklar ortaya çıktıkça, yeni araştırma alanları açıldıkça, tarihe bakış da ona göre ilerleyecek ve daha kesin sonuçlara ulaşılacaktır.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Aruz'un Salur Kazan'a isyan ettiği söylenirken, Hanlar Hanı Bayındır Han'a isyan ettiği söylenmez, daha doğrusu Bayındır Han hikâyede hiç görülmez. Aslında bu durum tarihi bir gerçeğin de yansıması olmalıdır. Çünkü, 738 yılında bu olaylar meydana gelmeden birkaç yıl önce, 734 yılında 2. (Doğu) Göktürk hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ölmüştü (Eyüboğlu, 2019: 441).

Çin kaynağı *T'ang-su*'da, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in öldürülmesi olayında adı geçen *Tu-mo-çi*, kaynağın başka bir sayfasında *Tu-mo-çi k'üe se-kin* olarak geçmekte, *Tse-çi t'ung kien*'de ise *Tu-mo-tu* adıyla geçmektedir. Bu kaynağa göre, 742 yılının dördüncü ayından sonra, A-şi-na Hin, Kü-lan şehri yakınlarında Mo-ho (Baga) Tarkan tarafından yenilip öldürülünce, 742 yılının altıncı ayında *Tu-mo-tu*, Çin sarayına giderek bağlılığını sunmuş ve üç kabilenin yabgusu olarak atanmıştı (Chavannes, 2013: 121-122). Türgiş kumandanlarından *Tu-ma-tu* ile Dede Korkut'ta Aruz'dan sonra Dış Oğuzlar'ın başında görülen Deli Dunder'ın aynı kişi olması gerektiğini belirtmiştik. Aralarındaki işlevsellik benzer olduğu gibi, *Tu-ma-tu* (veya *Du-ma-du*)/*Tu-mo-çi* adı da *Dunder*'ın Çin kaynaklarına yansımış şekli olmalıdır. *Tu-ma-tu*'nun başına geçtiği Üç kabile de (On-Okklar'ın üç kabilesi/ok'u olarak) Üç Ok'u anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 439). Çinliler "r" sesini söyleyemedikleri için, Dunder (veya Tunder), Çin kaynaklarında *Tu-mo-tu* olarak geçmiş olabilir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Üç Ok, Boz Ok çekişmesinden bahsedilmektedir (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 188). Araştırmacılar, destanda sık sık İç Oğuz-Dış Oğuz ifadesi geçtiği için, Üç Ok'u İç Oğuz ile Boz Ok'u Dış Oğuz ile eşleştirmektedir. Ancak destanda hangi tarafın Üç Ok, hangi tarafın Boz Ok olduğu açıkça söylenmemiştir; Dede Korkut Boyları farklı tarihi dönemlere ait olduğu ve göçebe Türk boy ve konfederasyonları sık sık göç ederek gerek yer gerekse de organizasyon değişikliğine gittiği için, İç Oğuz ve Dış Oğuz kavramları da hikâyeye göre değişmektedir. Bu nedenle bazı hikâyelerde, kimin İç Oğuz'dan, kimin Dış Oğuz'dan olduğu belirsizdir; buradaki Üç Ok, ok ile ilgili olduğundan, eski Türklerde, özellikle On Okklar'da görüldüğü üzere, konfederasyondaki her bir kabileye bir ok verildiğinden, buradaki Boz Ok'un da aslında bir sayı olarak "beş" (birçok Türk lehçesinde bes)'in zamanla bozulmuş şekli olmalıdır. Bu durumda Üç Ok + Beş Ok = Sekiz Ok'dur, yani henüz Batı Göktürk Devleti'ndeki On Ok oluşumundan önceki bir zamana tekabül etmektedir. Bilindiği gibi, Batı Göktürk ülkesinde, 630 yılında Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu Kağan'ın ölümüyle büyük bir karışıklık çıkmış, 634 yılında ise yeni bir yapılanmaya gidilerek On-Okklar ortaya çıkmıştı. İşte Dede Korkut Kitabı'ndaki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en alt tabakasında, Batı Göktürkleri'ndeki bu 630 yılı karışıklığının ve bölünmenin destani bir yansıması görülmekte olup, benzer bir olayın 738 yılında, Türgiş Devleti hükümdarı Su-lu Kağan'ın öldürülerek devletin karışıklığa düşmesi ve boyların dağılması tarihi olayı da bu alt tabakanın üzerine eklenmiş, böylece Dede Korkut

Kitabı'ndaki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de gerçekte aralarında bir iki asır olan kahramanlardan Beyrek ile Salur Kazan aynı hikâyede karışmıştır (Eyüboğlu, 2019: 439-440).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da bazı çelişkiler mevcuttur: Hikâyede aracı işlevinde iki ayrı kişi görülmektedir ki, biri Aruz'a giden Kılbaş, bir diğeri ise yine Aruz'a giden Beyrek'tir; Kazan'la ilgili olan bir hikâyede, Beyrek'in ön plana çıkarılması, hikâyede kimin baş rolde olduğunun anlaşılmasını da dikkat çekicidir; Beyrek'in, hiç ortalarda görülmeyen, hikâyeye sonradan dahil olduğu anlaşılan Basat'tan çekinmesi de ilginçtir; Kazan Han'ın adı hiçbir yerde Salur Kazan olarak geçmemektedir; hikâyede Bayındır Han'dan hiçbir iz yoktur; Kazan'ın Han olduğu bir yerde ölmek üzere olan Beyrek kendisini "*Padişahlar Padişahı*" (Hanlar Hanı) olarak nitelendirmektedir ki, bu unvan aslında Bayındır Han'a aittir ve Beyrek'in sıradan bir kişi veya inak olmayıp, büyük bir Türk hükümdarı olduğunu yansıtmaktadır. Hikâyede görülen bütün bu çelişkiler, hikâyedeki tarihi tabakalaşmadan, gerçekte iki ayrı döneme ait olan neredeyse aynı denecek kadar benzer iki önemli tarihi olayın tek bir hikâyede birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Yani, 630 yılında Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı T'ung Yabgu Kağan (618-630) (Beyrek)'in amcası tarafından öldürülmesi ile 738 yılında Türgiş Devleti hükümdarı Su-lu Kağan'ın iki komutanı (diğer taraftan iki önemli boyun başındaki kişiler) tarafından öldürülmesi ve böylece Batı Türkleri'nin karışıklığa düşmesi dönemlerinin tarihi hatıraları zaman içerisinde kaynaşarak İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ortaya çıkmıştır (Eyüboğlu, 2019: 225-226).

Korkutbilimiyle ilgili değerli çalışmaları olan Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun sonradan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Oğuz kahramanı olan Beyrek'e mal edildiğini dile getirmiştir. Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Orta Asya ve Yakın Doğu'daki eski bahadırlik destanı Alpamış menkıbesi, Oğuzca tercümesi olan Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun aslını oluşturmakta olup, bu konunun Altay asıllı olduğu, 1939'da yayımlanan N. Ulağışev adlı hikâyecinin anlattığı varyantından, menşe bakımından çok eski bir Altay kahramanlık destanı olan *Alıp Manaş* ile benzerliğinden görülmektedir. 9.-10. yüzyıllarda Salur Kazan ve diğer Oğuz kahramanlık menkıbelerine dahil edilen bu konu, şimdi ihtimal, konu bakımından tarihi olan ve Dış Oğuzlar'la birlikte Salur Kazan'a ve İç Oğuzlar'a karşı çıkarılan isyanın destan kahramanı olarak bilinen Oğuz bahadırı Beyrek'e mal edilmiştir (Jirmunskiy, 1961: 618-619).

Aslında Dede Korkut'ta iki ayrı Beyrek vardır. Yani *Beyrek* adı altında özellikle iki tarihi kişinin hatıraları; Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) (Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Bamsı Beyrek) ile onun torunu, Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın (İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Beyrek) hatıraları önemli bir yer tutmaktadır. Ancak zamanla bu hükümdarların hatıraları, yani iki farklı Beyrek, hikâyelerde kaynaşmış, böylece tek bir kişi olarak algılanmaya başlamıştır. Bamsı Beyrek, kaynağını bir tarihi şahsiyetten, Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan'dan almakla birlikte, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da görülen, adı Bamsı sözcüğü olmadan anılan Beyrek ise, Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın hatıralarını taşımaktadır. "*Beyrek/Begrek/Birek*", "*Bey/Beg/Alp/Kahraman*" anlamındadır. *Bamsı Beyrek*, *Bamsı Bey* veya *Bamsı Alp/Alp Bamsı* demektir, yani *Bamsı Beyrek* ile *Beyrek*, aslında iki ayrı kişidir, ancak tarihi süreç içerisinde, kuşaklar boyu aktarımda, aynı kişi gibi algılandıklarından dolayı hatıraları birbirine karışmıştır. Bamsı Beyrek (Tardu Kağan)'ın hatırası daha baskın çıktığı için, diğer hükümdarların hatıraları da onun adı etrafında toplanmış, daireleşmiştir. Bamsı Beyrek'in Orta Asya varyantı olan Alpamış Destanı'nda sadece Bamsı Beyrek'in başkahraman olduğu Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun görülmesine rağmen, Beyrek'in öldüğü boy olan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un görülmemesinin nedeni de bundan kaynaklanmaktadır. Çünkü Dede Korkut'ta gerçekleşen iki Beyrek'in kaynaşması, destanın Orta Asya'daki varyantında gerçekleşmemiştir. Beyrek tipinde birçok tarihi tabaka bulunmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 224-225).

Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan Bamsı Beyrek/Beyrek tiplerinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Bamsı Beyrek tipinin önemli bir tarihi tabakasının Batı Göktürk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'taki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Beyrek tipinin önemli bir tarihi tabakasının Batı Göktürk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445).

İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy, 738 yılında Türkiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in öldürülmesinin tarihi bir yansıması olsa da, aslında bu boyun alt tabakasında, bundan bir asır önce meydana gelmiş benzer bir tarihi olayın da yansımaları bulunmaktadır. Yani, İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da tarihi olarak aslında iki en alt tabaka vardır: İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en alt tabakasında, 630 yılında Batı Gök-Türk ülkesinde meydana gelen ve sonunda Batı Gök-Türk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın amcası tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan iç karışıklıklar bulunmaktadır. Tong Yabgu Kağan, Tardu Kağan'dan sonraki en güçlü ve etkili Batı Göktürk hükümdarıdır. Dede Korkut Hikâyeleri, farklı tarihi dönemlere ait olmasına rağmen, zamanla dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılan anlatılar tek bir zamana indirildiğinden ve tarihi olayların bir kısmı birbirine oldukça benzer olduğundan, aynı kahraman adında da birkaç farklı tarihi tabaka oluşmuştur. Beyrek ve Kazan bunlardan ikisidir. Gerçekte, Dede Korkut'ta fiili olarak, Salur Kazan döneminde Dış Oğuz beyi Deli Dünder olmasına rağmen, bu hikâyede Dış Oğuz beyi olarak, Deli Dünder'in dedesi Aruz'un adının geçmesinin bir sebebi de bundan, yani daha eski bir tabakanın hatıralarını da taşımasından kaynaklanmaktadır, çünkü destanın en alt tabakasında iki katman vardır. Zaten hikâyede doğrudan Salur Kazan adı geçmeyip, sadece Kazan adı geçmektedir ki, Kazan adı da Kağan demektir ve bu durum destana farklı tabakaların eklenmesini daha da kolaylaştırmıştır. Yani burada, Beyrek adında olduğu gibi, Kazan adında da, Aruz adında da iki tabaka vardır. Hatta ihtimal, bu hikâyedeki Beyrek ve Kazan, Tong Yabgu Kağan'ın, yani aynı kişinin, tarihi süreç içerisinde dilden dile aktarım sırasında, farklı Türk boyları tarafından taşınmış, iki farklı varyantı olabilir ve bu iki farklı varyant zamanla aynı hikâyede kaynaşmış olabilir. Batı Göktürkleri'nin hükümdarlarıyla ilgili birçok tarihi hatıra iç içe geçmiştir. Emen ise Salur Kazan döneminde yaşamış, Salur Kazan'ı öldüren kişidir. Bu nedenle de Türkmenlerdeki Salur Kazan'ın ölümüyle ilgili rivayetlerde, alt tabakada yer alan Aruz'un adı hiç geçmeyip, sadece onun bir üst tabakasında yer alan Emen'in adı geçmektedir. Üstelik hikâyede İç Oğuz ile Dış Oğuz arasında iki tane aracının görülmesi, bir kere Kılbaş'ın aracılık yapması, bir kere de Beyrek'in aracılık yapması da bunun bir yansımasıdır. Beyrek, en alt tabakadaki hükümdar ve aracı, Kılbaş ise onun bir üst tabakasındaki aracıdır ki en sonunda Kılbaş, Salur Kazan'ın kardeşi Kara Göne ile hareket etmektedir. Bu en alt tabakanın üzerine ikinci bir alt tabaka daha binmiştir ki, bu da benzer olayların yaşandığı, 738 yılında Batı Göktürklerin devamı olan Türkiş Devleti döneminde meydana gelen ve Türkiş hükümdarı Su-lu Kağan'ın öldürülmesiyle sonuçlanan iç karışıklıklardır. Halihazırda var olan destan kalıbında, yakın bir dönemde meydana gelen ve büyük bir benzerlik taşıyan 738 yılı olayları da dahil olmuş, böylece İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ortaya çıkmıştır. Büyük ihtimalle, tarihi süreç içerisinde dilden dile, kuşaktan kuşağa anlatılar sırasında birbiriyle neredeyse aynı denecek kadar benzer olayların yaşandığı bu iki tabaka birbiriyle kaynaşarak tek bir hikâyeye dönüşmüştür (Eyüboğlu, 2019: 441-442).

Korkut Ata'nın yaşadığı dönemi yaklaşık 650-670/750-770 yılları arası olarak tespit etmiştik ki, 630 yılındaki bu olaylar Korkut Ata doğmadan önce meydana gelmiş, kısa bir süre sözlü kültürde yaşamış, Korkut Ata'nın ozan kimliğini pekiştirdikten sonra, 738 yılında da benzer olaylar yaşanmıştır ki, aslında Korkut Ata'nın yaşadığı bu tarih aralığı, hikâyedeki bu iki tabakalı katmanı daha iyi anlamamızı da sağlamaktadır. Büyük ihtimalle Korkut Ata'nın daha önceki 630 yılındaki sözlü kültürden öğrenerek anlattığı hatıralar ile kendi döneminde görenek anlattığı hatıralar aynı hikâyeye yansımış, böylece hikâyede iki tabaka ortaya çıkmıştır. Bu ve diğer hikâyelerdeki, ayrıca Oğuznamelerdeki bu dönemle ilgili iki tabakanın görülmesinin bir sebebi de Gök-Türklerle ilgilidir. Bilindiği gibi Gök-Türk Devleti ve Batı Göktürkleri, birinci ve ikinci dönem olarak, arada bir fetret devri bulunacak şekilde, iki parlak dönem yaşamıştır. Göktürk Devleti (552-742), 552 yılında kurulmuş, 630 yılında Doğu Göktürkleri, 659 yılında ise Batı Göktürkleri Çin egemenliğine girmişti. Daha sonra 682 yılında 2. (Doğu) Göktürk Devleti (682-742) ve 690 yılında Türkiş Devleti (690-759) kurulmuştu. Göktürk Devleti döneminde bu iki ayrı dönemin olması, Türk tarihinin destani bir yansıması olan Dede Korkut Hikâyeleri'ne ve Oğuznamelere de yansımıştır (Eyüboğlu, 2019: 442-443).

Eski Türk tarihi, Türk destanları ve Dede Korkut konusunda değerli eserleri ve çalışmaları bulunan Faruk Sümer, İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un belki de Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'dan daha önce konması gerektiğini söylemiştir. Çünkü, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da; Dış Oğuzlar'ın başı artık Uruz Koca değil, torunu Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder'dir; son destanda sağ olan Kazan'ın naibi Kılbaş da Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da Şekli Melik'in Kazan'ın ordasına yaptığı baskında ölmüştü (Sümer, 1959: 416). Böylece İç Oğuza Dış

Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki bazı unsurlar bu boyun tarihi en alt tabakasının Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'dan daha eski olduğunu göstermektedir.

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki 2. hikâye olan Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, *Şecere-i Terakime*'deki Beçenelerin Salur Kazan'ın annesini tutsak ettiği savaş ile Salur Kazan'ın bunun intikamını aldığı Beçene seferini birleştirmiştir (1994: 76-78). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Su-lu Kağan'dan önceki Türgiş kağanları U-çe-le ve oğlu So-ko, Doğu Göktürkleri ile çetin savaşlar yapmışlardır. Bu savaşlar Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında da anlatılmıştır. Kapgan Kağan döneminde, birinci Türgiş seferinde, 698 yılında, Yarış (Cungarya) ovasındaki Bolçu mevkiindeki savaşta, başında Tonyukuk'un bulunduğu, Bilge ve Köl Tigin kardeşlerin de katıldığı Gök-Türk ordusu, Türgişleri yenmiş, Türgiş kağanı U-çe-le tutsak edilmiş, Türgiş şadı ve yabgusu öldürülmüştü. 710 yılında, bizzat Kapgan Kağan'ın başında bulunduğu ikinci Türgiş seferine, Bilge ve Köl Tigin kardeşler de katılmış, yine Bolçu'da yapılan savaşta Türgiş kağanı So-ko ile yabgu ve şadı öldürülmüştü. Ahmet Bican Ercilasun'a göre, *Şecere-i Terakime*'de Salur Kazan'ın annesi Çaçaklı'nın kaçırıldığı belirtilen savaş, 698'deki Bolçu savaşıdır. Annesi Çaçaklı'nın kaçırıldığı savaşta Salur Kazan, henüz çocuk yaşta olmalıdır, çünkü düşman annesini kaçırırken Salur kaçmıştır. 716'da Türgiş tahtına oturan Su-lu Kağan, 698'de henüz çocuk yaşta olmalıdır. Salur Kazan'ın babası Ulaş ile U-çe-le arasında bir bağlantı olduğu gibi, *Şecere-i Terakime*'de Oğuzlara saldıran Beçenelerin padişahının adı *Toymaduk* ile de *Tonyukuk* arasında bağlantı vardır (Ercilasun, 2002: 32-33). Biz de bu değerlendirmeye katılmıştık. Bu tarihi gerçekler ve onun yansımaları olan destani rivayetler aynı tarihi dönemin hatıralarıdır. Biri bize yazıyla ulaşmış, diğeri ise uzun bir süre dilden dilen anlatılmış, sonra yazıya geçirilerek günümüze kadar gelmiştir. *Tonyukuk* ile *Toymaduk*, *U-çe-le* ile *Ulaş* aynı tarihi-destani kişilerdir (Eyüboğlu, 2019: 434). Böylece Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un tarihi alt tabakasının 698 yılındaki Bolçu savaşı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası 698 yılından daha önceki bir tarihe aittir.

Batı Göktürk ülkesinde, yani Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634'ten sonra On Ok organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmış, bu organizasyon daha sonra Türgiş adını almış ve Oğuzların alt yapısını oluşturmuş, 766'dan sonra ise Batı Oğuzları diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran Oğuz Türkleri bunlardır (Taşağul, 2013: 42). Çin kaynağı T'ang-shu, Batı Gök-Türk hükümdarı T'ong Yabgu'yu, "O zamana kadar batıda onun derecesinde kuvvetli olanı görülmemiştir" şeklinde tanımlamaktadır (Kafesoğlu, 2012: 107). Batı Gök-Türk hükümdarı T'ong Yabgu, doğuda Orhun ve Tola ırmakları ile batıda Aral Gölü ve Kafkaslar arasına yayılmış bulunan Tölesleri kendine bağlamış, İranlıları yenmiş, güneyde ise Gandahar'a kadar ilerlemişti. Ordusunun büyüklüğü birkaç yüz bin "iyi yay kullanan" süvariden oluşuyordu. Devletinin merkezi, Talas kentinin (günümüzde Taraz) 75 km. kadar güneydoğusundaki ünlü *Bin-vul* (Bin-Bulak=Bin Pınar) idi (Kafesoğlu, 2012: 107). Batı Gök-Türk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın dönemindeki bu bölge Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihi coğrafyasını oluşturmaktadır. İç Oğuz'dur. Bin Bulak'ın doğusunda günümüzde *Kırgız Aladağları*, batısında ise *Talas Aladağları* bulunmaktadır, kuzeyinde bulunan Talas (Taraz) kenti de sonraki dönemde Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın merkezi idi. Talas kentinin hemen yanbaşı *Aladağlar*'ın bitim noktasında *Karadağlar* başlamaktadır ve Sir Derya boyunca Aral Gölü'ne kadar uzanmaktadır. Kazakistan'ın Kızılorda vilayetinde de Korkut Ata'nın mezarı bulunmaktadır. Böylece Dede Korkut'un tarihi coğrafyası tarihi verilerle de ortaya çıkmakta ve birbirlerini tamamlamaktadır.

Çin kaynağı *Kiu T'ang-shu*'da şöyle demektedir:

"T'un şe-hu (yabgu) Kağan, yiğit ve becerikli biriydi; muharebede ve hücumda eşsizdi; bu sayede, kuzeyde T'ie-le (Tölös)leri kendine bağladı. Batıda Po-ssu'ya (Po-se/Persia) karşı mücadele etti; güneyde, Ki-pin'in (Gandahar) komşusu oldu; bütün bu ülkeler ona itaatlerini gösterdiler. Yüzbinlerce okçusu vardı; batı ülkelerinde hakimiyeti vardı ve onlara sahip oldu. Wu-sunlar'ın (İli vadisi) eski toprağının sahibiydi. Ayrıca, otağını Şe (Taşkent) Krallığı'nın kuzeyine, Ch'ien-ch'üan'a taşıdı. Batı ülkelerinin çeşitli krallıklarının başlarında yöneticilerin hepsine si-li-fa unvanı verdi ve ayrıca onları gözetim altında tutup yönetmek, yükümlülükleri ve vergileri kontrol etmek için bir tu-tun (tudun) gönderdi. Batının (barbar) Jung'ları hiç bu kadar güçlü olmamışlardı" (Chavannes, 2013: 52-53).

Batı Göktürkleri'nin bu parlak zamanlarında, On-okların batı kolunu oluşturan Nu-şi-pi boyları ve Karluklar isyan etmişlerdi. 630 yılında, Batı Göktürk hükümdarı T'ong Yabgu, On-Okların doğu kanadını oluşturan To-lular elige olan amcası ile mücadelesi sırasında ölmüştü. Böylece Batı Göktürkleri ülkesi karışıklığa düşmüştü. Nu-şi-pi boyları, önce kendilerine ayrı bir hükümdar seçmişler ancak, sonra T'ong-Yabgu'nun oğlu Se-Yabgu üzerinde birleşmişti. Bu defa bazı Töles boyları ayaklanmışlardı. 630

yılında Doğu Göktürkleri Çin hakimiyetine girerken, Batı Göktürkleri de aynı akibete uğramış oluyordu. Bu tarihten sonra Batı Göktürkleri arasında Aşına soyundan birçok kağan görüldü de, kimi zaman birkaç kağan birden görüldü de, bunlar artık Çin'in bir memuru görünümündeydiler (Kafesoğlu, 2012: 108). Burada ayrıca belirtelim ki, T'ong-Yabgu'nun oğlu *Se-Yabgu*'nun adı da Oğuzname'deki *Sir Yabgu* ile ilgilidir. Çinliler "r" sesini telaffuz edemediğinden, adını *Se* olarak kaydetmiş olmalıydılar.

630 yılında, ülkesinde huzursuzluklar gittikçe artan Batı Göktürk hükümdarı T'ung Yabgu, amcası Bagatur tarafından öldürülmüştür. Bagatur Kagan, kendisini Bagatur Hou-ch'u-li-pi Kagan ilan etmişti. T'ung Yabgu'nun ölümüne üzülen Çin imparatoru T'ai-tsung, onun cenaze töreninde yakılmak üzere mücevherli ipek elbiseler göndermişti (Taşağıl, 2014: 113). 630 yılı, Doğu Göktürk Devleti'nin yıkıldığı yıl olurken, Batı Göktürk Devleti için de çöküş devrinin başlangıcı sayılabilir (Salman, 1998: 5).

Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu*'da şöyle demektedir:

"Bu sırada, T'ung şe-hu (yabgu), gücüne ve servetine güvenerek halka kötü davranıyordu; boylarındaki insanların hepsi ondan nefret ediyorlardı. Ko-lo-lu (Karluk)'lar büyük bir mevcutla ona karşı ayaklandılar. Onun Orta Krallıkla sıhri yolla akraba olmasından memnun olmayan Hie-li Kağan, ona zarar vermek için birçok kez ordu yolladı; ayrıca T'ung şe-hu (yabgu)'ya şunları demesi için insanlar gönderdi: "Eğer T'ang'ların evne prensesle görüşmeye giderseniz, zorunlu olarak benim topraklarımdan geçmeniz gerekiyor". T'ung şe-hu (yabgu) bundan huzursuz oldu. Evlilik gerçekleşmeden önce, Mo-ho-tu hu k'ü-li si-p'i Kağan adıyla tahta geçen amcası tarafından öldürüldü" (Chavannes, 2013: 54).

635 yılında, devletle kabileler arasındaki bağların gevşediğini gören Batı Göktürk Kağanı Tie-li-che (634-639), ülkede merkezi idare ve otoriteyi kuvvetlendirmek için, ülkeyi on idari bölgeye ayırarak, on kabilenin yaşadığı her bölgeye bir *şad* atamıştı. On boyun şefleri, eskiden olduğu gibi yerlerini koruyorlardı. Kağan, On-Ok'lar'ı ikiye bölerek, sağ ve sol bölümlere ayırmıştı. Haritaya göre; sağda, beş Tou-lou (ok: Tu-lu) boyları yer alıyor, başlarında beş *çur* bulunuyor, Suyab'ın (Tokmak'ın kuzeybatısı) doğusunda oturuyorlardı; solda, beş Nou-che-pi (ok: Nu-şe-pi) boyları yer alıyor, başlarında beş *se-kin* bulunuyor, Suyab'ın batısında, yani Çu Nehri'nin batısında yaşıyorlardı (Salman, 1998: 5-6).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Üç Ok, ok ile ilgili olduğundan, eski Türklerde, özellikle On Oklar'da görüldüğü üzere, konfederasyondaki her bir kabileye bir ok verildiğinden, buradaki Boz Ok'un da aslında bir sayı olarak "beş" (birçok Türk lehçesinde bes)'in zamanla bozulmuş şekli olmalıdır. Bu durumda Üç Ok + Beş Ok = Sekiz Ok'dur, yani henüz Batı Göktürk Devleti'ndeki On Ok oluşumundan önceki bir zamana karşılık gelmektedir (Eyüboğlu, 2019: 439-440).

Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu*'da şöyle demektedir:

"Daha sonra T'ie-li-şi'nin hakanlığı on kabileye bölündü; her boyun başında bir bey vardı. Bunlara on şadlar deniliyordu. Her şad hediye olarak bir ok almıştı. Bu yüzden onlara 'on oklar' denildi. Bundan başka on oklar, her kolda beş ok olmak üzere sağ ve sol kollara ayrıldı. Sol kol beş Tu-lu boyundan oluşuyordu ve her birinin başında bir ç'o (çur) vardı. Bir çur bir oku komuta ediyordu. Sağ kol ise beş Nu-şi-pi boyundan oluşuyordu. Bunların başında da büyük se-kinler bulunuyor ve her se-kin bir oku komuta ediyordu. Umumi adları 'on-oklar'dı; daha sonra 'ok' boy anlamında kullanıldı ve her bir okun başında bulunan büyük beylere büyük kumandanların adları verildi. Beş Tu-lu boyu Sui-şe'nin (Suy-ab, Tokmak'ın güneyinde) doğusunda ikamet ediyordu; Beş Nu-şi-pi boyu ise Sui-şe'nin batısında yaşıyordu. Bu andan itibaren asıl isimleri on aile adının kabilelere verilmesi ile oluştu" (Chavannes, 2013: 56-57).

630 yılı ve 738 yılı, Türk tarihi için önemli dönüm noktalarından biridir: 630 yılında, Doğu Göktürk Devleti yıkılarak Çin hakimiyetine ve fetret devrine girerken, Batı Göktürk Devleti de hükümdar Tong Yabgu'nun amcası tarafından öldürülmesiyle birlikte kargaşa içerisine girmiş, bunun sonucunda Hazarlar ve Bulgarlar bağımsızlıklarını ilan etmişti. Aynı yıl, Doğu Avrupa'da da Avar Devleti hükümdarı Bayan Kağan'ın ölümüyle de çok sayıda Türk boyu ayaklanmıştı. Bu nedenle 630 yılında meydana gelen politik gelişmelerin yankıları büyük olmuş, Batı Göktürk ülkesinde yaşananlar, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihi birinci alt tabakasını oluşturmuştur. Bu tabakada, Tong Yabgu Kağan (618-630) (Dede Korkut'ta 2. Beyrek) ve amcasının (Dede Korkut'ta Kazan'ın dayısı Aruz) hatıraları yer almaktadır; 630 yılı olaylarının bir benzeri de, neredeyse bir asır sonra, 738 yılında tekrar yaşanmıştır. 731 yılında Köl Tigin'in ve 734 yılında 2. (Doğu) Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'ın ölümüyle 2. (Doğu) Göktürk Devleti zayıflamış ve sonrasında 742 yılında yıkılmıştı. 738 yılında, Batı Türk ülkesinde ise, Türgiş Devleti hükümdarı Su-lu Kağan (716-738), iki kumandanı tarafından

öldürülmüş, böylece iç karışıklıklar çıkmış, savunmasız kalan Batı Türk ülkeleri, güneybatıdan Arap, doğudan Karluk ve Çin saldırılarına açık hale gelmiş, kısa bir süre sonra da Türkiş boyları, Sir Derya boylarında kuzeye doğru göç etmek zorunda kalmışlar, sonradan Sir Derya Oğuzlarını oluşturmuşlardı. Bu nedenle 738 yılında meydana gelen politik gelişmelerin yankıları büyük olmuş, Batı Türk (Türkiş) ülkesinde yaşananlar, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihi ikinci alt tabakasını oluşturmuştur. Bu tabakada, Su-lu Kağan (Dede Korkut'ta Kazan) ve onu öldüren komutanının (Dede Korkut'ta ve Türkmen rivayetlerinde Emen) hatıraları yer almaktadır (Eyüboğlu, 2019: 443).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, ölmek üzere olan Beyrek, yiğitlerine vasiyet ederken şöyle demiştir: “*Beyrek pâdişahlar pâdişahı Hakka vâsıl oldı*” (Ergin, 1964: 119). Burada Beyrek'in “*pâdişahlar pâdişahı*”, yani “*hanlar hanı*” olarak geçmesi, kendini böyle tanıtmayı, aslında onun sıradan bir Oğuz beyi olmayıp, eski bir Türk hükümdarı olduğunu da açık bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle bu hikâyenin bir taht mücadelesi olduğu açıktır (Eyüboğlu, 2019: 224).

Beyrek tipinde ayrıntılarda bazı çelişkiler vardır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da “*Kazan Begün ınagı*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 64) olarak geçen Beyrek, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da ise “*pâdişahlar pâdişahı*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 192) yani Hanlar Hanı olarak nitelendirilmiştir ki, gerçekte bu unvan Bayındır Han'a aittir. Yani, tarihi süreç içerisinde toplumda yaşanan değişimler destanları da etkilemiş, destanların alt tabakası ile üst tabakası arasında bazı çelişkiler ortaya çıkmış, bu değişimler tiplere de yansımıştır (Eyüboğlu, 2021b: 90). Bu durum Beyrek tipinde de görülmektedir. Elbette ki bu durumun en önemli nedeni, gerçekte iki farklı Beyrek (Bamsı Beyrek ile Beyrek)'in tek bir kişi olarak algılanmaya başlaması ve tek bir tip olarak kaynaşmasıdır.

Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Nasıl ki eski Türk boyları tarihi süreç içerisinde sonraki Türk boylarını oluşturduysa, Batı Göktürklerinden-Türkişlerden Sir Derya Oğuzları ortaya çıktıysa, eski Türk boylarının anlatıları ve türlü folklorik unsurları da onların torunları olan Sir Derya Oğuzları'na miras kalmıştır. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'u kökü bakımından tarihi bir olay saymaktadır (Gökyay, 1973: CLI). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Beyrek'in başkahraman olarak görüldüğü 12. hikâyenin gerçekliğini kanıtlayacak tarihi belgelerin olmadığını, ancak bu hikâyenin Oğuzların Orta Asya'daki yurtlarında 9.-10. yüzyıllarda, Salur Kazan'ın efsanevi çağında geçmiş olaylar olmasının düşünülebileceğini söylemiş, ayrıca Oğuzların iç ve dış kollara ayrılmasının tarihi kaynaklarda geçen bir tasnifle ilgili olduğuna işaret etmiştir (Jirmunskiy, 1962: 176-230'dan aktaran Gökyay, 1973: XLVII).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut'ta Oğuzlar, kahramanlar *Oğuz Eli*'ne mensupturlar. *Oğuz Eli*, *Üçok* ve *Bozok* adları ile iki kola ayrılmaktadır. Üçoklar'a aynı zamanda *İç-Oğuz*, Bozoklar'a da *Taş (Dış) Oğuz* deniliyor. *Oğuz Eli*'nin *Üçok-Bozok* adları ile iki kola ayrılması tarihi bir gerçektir. 12. yüzyılın ortalarına doğru, Horasan'a gelen ve Sancar Devleti'ni ortadan kaldıran Oğuzlar da Üçok ve Bozok olarak iki kola ayrılmışlardı. 14. ve 15. yüzyıllarda Kuzey Suriye ve Güney Doğu Anadolu'da yaşayan Türkmenler de aynı adla iki kola ayrılmışlardı (1959: 418-419). Böylece Dede Korkut'taki İç Oğuz-Dış Oğuz veya Üç Ok-Boz Ok adlandırmasının, Dede Korkut'taki boy yapılanmasının, hayal ürünü olmayıp, tarihi bir temele dayandığı ve eski Türklerin boy yapılanmasını yansıttığı anlaşılmaktadır. Bu durum destanların tarihi yönünün bir yansımasıdır.

Faruk Sümer'e göre, Uruz (Aruz) Koca'dan sonra Bozoklar'ın başında torunu Kıyan Selçuk oğlu Delü Dündar görülmektedir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Delü Dündar için “*Kazan gibi pehlivani bir savaşa üç kez atından yıkan*” denilmesi iki büyük feodal arasında bir çarpışmanın yapılmış olduğunu göstermektedir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da konunun gerçekliği o kadar belirlidir ki, okuyucu kendisini bir tarihi eserin sayfaları karşısında sanar, konunun anlatılışı da pek güzel ve canlıdır. Faruk Sümer, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un belki de Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'dan daha önce konması gerektiğini söylemiştir. Çünkü, 2. destanda; Dış Oğuzlar'ın başı artık Uruz Koca değil, torunu Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar'dır; son destanda sağ olan Kazan'ın naibi Kılbaş da 2. destanda Şökli Melik'in Kazan'ın ordasına yaptığı baskında ölmüştü (1959: 415-416, 424).

Faruk Sümer'e göre, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un konusu hazindir, çünkü, kardeş kavgasını anlatmaktadır; bu kavgada yakışıklılığı, yiğitliği ve iyi ahlakıyla "*Oğuz'un imrenesi*" lakabını almış olan Beyrek ölmüş, Boz-Oklar'ın başı Uruz da yeğeni tarafından öldürülmüş ve her şeyi yağma edilmiştir. Faruk Sümer, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki bazı çelişkilere dikkat çekmiştir. Faruk Sümer'e göre, bu boyda, isyan eden Boz-Oklar (Dış Oğuz)'ın, Beyrek'in kendileri ile birlik olması gerektiği hakkında gösterilen sebep, yani Beyrek'in Boz-Oklar'dan kız alması, doğruluğundan şüphe ettirmektedir. Çünkü iki kol da birbirinden kız alıp vermekteydi. Beyrek yaralanıp da ordasına döndükten sonra Uruz Koca'nın oğlu Basat'ın ordasını basacağından çok korkmuştur, fakat olayda Basat'ın hiçbir hareketinden bahsedilmemiştir (Sümer, 1972: 390).

Aslında Faruk Sümer'in dikkat çektiği İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki bu çelişkilerin bir nedeni, gerçekte iki farklı destana ait olan iki farklı Beyrek (Bamsı Beyrek-Beyrek)'in tek bir destanda kaynaşmasından ve bu kaynaşma sırasında meydana gelen boşluk ve çelişkilerden kaynaklanmaktadır. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki çelişkilerin bir nedeni de bu boydaki tarihi tabakalaşmanın bir sonucudur. Göktürk-Türgiş döneminde, 7. ve 8. yüzyıllarda, yaklaşık bir asır arayla meydana gelen, Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından olan iki benzer olay, iç çekişme ve ayaklanma; 630 yılında Doğu Göktürk Devleti'nin yıkılması ve Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu Kağan'ın amcası tarafından öldürülmesi ve 738 yılında Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan'ın iki kumandanı tarafından öldürülmesi olayları ve bunların sonucu olarak yaşanan gelişmeler bu boyun alt tabakasını ve bu boydaki Kazan ve Beyrek tiplerini şekillendirmiştir ki, buna dikkat çekmiştik (Eyüboğlu, 2019: 225-226, 441-443). Destanlar, hikâyeler, efsaneler, masallar vb. sözlü kültür ürünleri, yüzlerce, binlerce yıllık dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım ve işleme sürecinden geçtikleri için, bu anlatılarda birbiriyle uyumlu yerler olduğu gibi, boşluklar ve birbiriyle çelişkili yerler de bulunmaktadır. Bu anlatılar insan ürünü olup, herkes kendinden bir şeyler eklemiştir. Bir sözlü kültür ürünü olan Dede Korkut Destanları için de aynı durum söz konusudur. Özellikle Dede Korkut Destanları'nın; farklı nüshalarının, varyantlarının karşılaştırılması; günümüz varyantlarıyla karşılaştırılması, bugünkü varyantlarının karşılaştırılması; farklı destanlarla karşılaştırılması, diğer sözlü kültür ürünleriyle karşılaştırılması; tarihi gerçeklerle karşılaştırılması, araştırmacıların görüş ve yorumlarıyla karşılaştırılması vb. bunları açıklığa kavuşturmaktadır.

Dede Korkut'la ilgili değerli tespitleri bulunan Avelbek Konıratbayev, Kazan'ın adının Kazak destanlarında da geçtiğini, onu Kobılandı'nın öldürdüğünü, Dede Korkut Kitabı'nda Kobılandı'ya Aruz denildiğini, 1043'teki savaşı Aruz oğlu Bisat (Basat)'ın bitirdiğini ileri sürmüştür. Avelbek Konıratbayev'e göre, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, batı Oğuzları ile doğu Oğuzları'nın arasında meydana gelen 1043 yılındaki iç savaş ve Oğuz-Kıpçak ulusunun parçalanışı anlatılmaktadır. Kıpçaklar, Don ve Kafkasya bölgelerine kadar gitmişlerdi. Oğuz-Kıpçak Birliği'nin parçalanmasına sebep olan bu çatışmayı, doğu Oğuzları'nın beyi Aruz, dolayısıyla Dış Oğuz başlatmıştı. Bu doğu kavimlerinin başlıcaları ise Bayat ve Kıpçak boylarıydı. 1043'ten sonra Janakent (Yengi Kent) ulusu parçalanmış, Türkmenler Kafkasya'ya, Sayın Hanlar da Merke'ye doğru gitmişlerdi (Konıratbayev, 2000: 158, 167-168).

Avelbek Konıratbayev'e göre, Kazan'ın Kazakça adı *Asan* olup, Kızılorda ilinin Şiyeli ilçesinde Okşı Ata, Kılış Ata, Asan Ata ve Abız Ata mezarları bulunmaktadır. Aksak Oğuz (Ters Uzamış) oğlu Okşı (Okçu) ise, Kazan'ın askerlerine silah hazırlayan bir yardımcısıdır. Kazan (Asan) ile Kiysık Oğuz oğlu Okşı, 1043'teki savaşta ölmüştür, Bestam'da gömülmüş olabilir. Halk ikisini, Bestam yakınlarına defnetmiştir ki, buraya *Okşı Ata Korumu* (Okçu Ata Mezarlığı) denmektedir. Asan (Kazan)'ın mezarı yıkılmıştır (Konıratbayev, 2000: 155, 180). Burada belirtmek gerekir ki, *Hazihi'r-Risalet'i Min Kelimat-ı Oğuzname El-Meşhur Bi-Atalar Sözü*'nün Berlin nüshasında "*Selveri Kazan Okcısı Kozan*"dan (Özkan, 2015: 348) ve Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de, "*Enğse Koca oğlu Okçı Kozan (?)*"dan (Ögel, 1994: 126) bahsedilmiştir. Kazakistan'da Kızılorda'da Şiyeli ilçesindeki Okşı Ata ve Asan Ata mezarları belki de Salur Kazan ve Okçı Kozan ile ilişkili olabilir. Nitekim Korkut Ata'nın destanı mezarı da Kızılorda'da Karmakşı bölgesindedir.

Avelbek Konıratbayev'e göre, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki asıl çatışmanın çekirdeği, Kazan Han'ın evinin yağmalanması olayı üzerine kurulmuştur. Eskiden Üç Ok ile Boz Ok bir araya toplanır, Kazan'ın evini yağmalarlardı. Akınlardan elde ettikleri ganimetleri *yağma* yoluyla dağıtan Kazan, yılda bir kere Oğuz beylerini toplar, kendisi de hanımını yanına alıp evinden çıkar gidermiş. Aslında düşman elinden alınıp Kazan Han'ın evinde toplanan bu mal-mülkte, boyların da hakkı vardı, çünkü yıl boyunca düzenlenen akınlara bütün boylar, asker, erzak, araç ve silah konusunda yardım

ederlerdi. Han'ın evinde toplanan ganimetlerin paylaşılmasına *tonav* (yağma) veya *han talapay* (han yaşması) denirdi. Yağma geleneğinin Oğuz boyları arasında askeri teşkilat açısından da büyük bir önemi vardı. Oğuz beyleri, yiğitleri veya alplar, handan ganimetten pay olarak çok değerli eşya, hatta tutsak düşen kızları isterler, ganimetin en değerli parçasını istemekte çekinmezlerdi. Kazan Han'ın evinin yağmalanması, aslında boylar arası siyasi ve askeri birliğin bir sembolüydü ki, sembol haline gelen bu geleneği Kazan'ın bozması, ulus birliğine aykırı bir davranıştı. Bu boyda mitolojik unsurlar yoktur, vaka tarihi olay üzerine kurulmuştur (2000: 154-155, 168-171).

Faruk Sümer gibi, Avelbek Konratbey'in de İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'u tarihi olarak görmesi oldukça anlamlıdır. Biz de İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un Dede Korkut Hikâyeleri içerisindeki, en tarihi hikâyelerden biri olduğunu, aynı zamanda tarihini en iyi tespit edebildiğimiz hikâyelerden biri olduğunu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 441).

Muammer Kemaloğlu, Kazan Han'ın tarihi kimliğini Kazak Han/Qazax Xan; Kara Göne'nin tarihi kimliğini Karaman Han/Qaraman Xan; Aruz Koca (Dayı)/At Ağuzlu Aruz'un tarihi kimliğini İsmail b. Yakuti olarak tespit etmiştir (Kemaloğlu, 2019: 119). Muammer Kemaloğlu'na göre, denilebilir ki, Oğuz Destanı ve *Şecere-i Terakime*'de adı geçen *Kazan Bek/Han*, Dede Korkut Destanları'nın başkahramanı *Kazan Han*'dır. Ama asıl adı *Kazak Han*'dır. Topkapı Oğuznamesi, Oğuz Destanı ve Dede Korkut'ta yer alan bu husustaki diğer bilgiler değerlendirildiğinde, Salur Kazan (Kazak) Han ve yanındaki destan kahramanlarının, bu anlatımlarda kaydedilen zaman diliminde (muhtemelen 1048-1055 yılları arasında) yerleşik buldukları *Gürgan-Kazaklı* yakınlarında olup, *Eski Horasan* diye adlandırılan tarihi bölge dahilindeki bazı yerlere akınlarda buldukları anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 56-64).

Muammer Kemaloğlu'na göre, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da adı geçen yer adları ve diğer bazı değerlendirmeye tabi hususlardan anlaşıldığı kadarıyla, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile aynı coğrafya (Kazak Mahalı) paylaşmıştır. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un üzerine oturtulmuş olduğu tarihi olayların oluşum tarihi Oğuz'un payitahtında çıkan isyanda saklıdır. Zira bu isyanda, Kazan Han ile vuruşun onun vurduğu bir darbe ile atından düşürdüğü, kardeşi Kara Göne Bey'e "başın kes" diye emir vererek başını kestirdiği dayısı Aruz'un, ki bu dayı, Salur Kazan Han'ın dayısı değil, aslında Sultan Berkyaruk'un dayısı İsmail b. Yakuti'dir, öldürüldüğü tarihe, yani İsmail b. Yakuti'nin halledildiği tarih olan 1093 (H.486) yılına karşılık gelmektedir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, müellif, Sultan Berkyaruk'a karşı isyan ederek başına büyük gailer açmış olan dayısı İsmail b. Yakuti'nin başarısız olduğu isyanı ve sonrasında yaşanan tarihi olayları tasvir etmiştir. *Melik İsmail*, bu isyanı sonrasında affedilerek döndüğü sarayda, büyük emirlerle yaptığı, kendisine göre gizli bir sohbetle boşboğazlık yaparak, Sultan Berkyaruk'u hallederek tahta geçme niyetinden vazgeçmediğini ağzından kaçırmış ve bu yüzden de halledilmiştir (Kemaloğlu, 2019: 112-113).

Muammer Kemaloğlu'na göre, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Selçuklusever müellifin İsmail b. Yakuti'ye epeyce kızgın olduğu, bu kızgınlığını da destana bir hayli yansıttığı görülmektedir. Aslında Kazak/Kazan Han'ın Gence'de bağlı olduğu Melik olan İsmail b. Yakuti, müellifin bu kızgınlığının kurbanı olmuş, destan boyunca Uç Beyi Kazan Han'dan aşağıda tutulmuş ve yaptığı boşboğazlıktan ötürü "At Ağuzlu Aruz" olarak adlandırılmış, hatta destanda olduğu gibi Kazan Han önünde diz çöktürülmüştür. Gence Meliki İsmail b. Yakuti, sıkılmadan gittiği payitahttan, muhtemelen hiçbir şey olmamış gibi tekrar gönderilmiş olduğu Gence'de, 1074 (H.466) yılından itibaren bir süre Fars Valiliği de yaptığı anlaşılan ünlü Selçuklu komutanlarından Emir Kutluğ-Tegin'in planlaması, ağabeyleri Kazak (Kazan) ve Karaman (Kara Göne) hanların marifetiyle halledilmiştir. Zira, *Asi Melik İsmail*'in halli (1093/H.486) üzerine Sultan Berkyaruk, bu defa kardeşi Muhammed Tapar'ı Gence Meliki, Emir Kutluğ-Tegin'i de küçük yaştaki kardeşinin yanı-başına Atabey olarak görevlendirmiştir. Bu arada, Gence-Berde bölgesinin idaresi de hizmeti unutulmayan Karaman Han'a bırakılmıştır (Kemaloğlu, 2019: 113-114).

Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Bazı tarihi kaynaklarda İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ile ilgili olarak bilgiler vardır: *Tuhfetü's-Sürür*, 17. yüzyılda Buharalı Hafız Derviş Ali Çengi'nin ozan çalgısı kopuzdan bahseden Farsça eseridir. Eserde, Dede Korkut'taki bazı kahramanlarla ilgili bir rivayet vardır. Bu rivayete göre 97 Oğuz kabilesinden en ünlü hanlar Ak Han, Kara Han ve Bayındur Han adındaki üç padişah, en ünlü alplar da Bögdiz Emen, Salur Kazan, Şah Bakı ve Yetim Gozan imiş. Bunlardan Bögdiz Emen, Gozan'ın ağabeyini öldürmüş, Gozan da ağabeyinin öcünü alarak Bögdiz Emen'i ok ile öldürmüş

ve onun ozan çalgısını almış. Fakat daha sonra Bögdiz Emen'in oğlu, Gozan'ı öldürerek babasının kopuzunu geri almış (Ergin, 1989: 44-45). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, bu çatışma büyük olasılıkla iç ve dış isyanıyla ilgili olup, bu efsanenin yankısı Orta Doğu'da değil, Orta Asya'da, Türkmenistan yakınları Buhara'da olmuştur (Jirmunskiy, 1997: 81). Bizce de bu efsane, Dede Korkut'taki İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir yansıması olduğu gibi, içerisindeki bazı motifler sebebiyle Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ve Oğuzname'deki bazı rivayetleri anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 45).

Dede Korkut'la ilgili, özellikle destanın mitolojik-efsanevi kökleriyle ilgili değerli çalışmaları bulunan Kamal Abdulla'ya göre, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Kazan, gelenek olduğu üzere evini yağmalatırken, İç Oğuz beylerini yağmaya çağırmış, Dış Oğuz beylerini ise yağmaya çağırmamıştı. Aslında bu bir adaletsizlik olup Kazan'ı olumlu bir yönde tanıtmamaktadır. Salur Kazan'ın, ayaklanan dayısı Aruz Koca'yı öldürtmesinde, başka bir ifadeyle, eskiye, eski tasavvurlara karşı bu şekilde estetikleştirilmiş bir mücadele söz konusudur. İlk bakışta, Aruz Koca, Beyrek'i öldürdüğü ve Kazan'a asi olduğu için öldürülmüş olsa da, Salur Kazan'ın, dayısı Aruz'u öldürmesinin hikâyesinin daha derin katında yatan bir nedeni, Salur Kazan'ın, dayısına el kaldırmakla, kendi ilini anaerkilliğin somut ve gerçek tezahüründen uzaklaştırmaya çalışması, bir bakıma anaerkilliği unutturmasıdır. Salur Kazan ile Aruz Koca ilişkisi eski *kızkardeş oğlu ile dayı* ilişkisinin destana, yerel şartlara ve ahlak tarzına uydurulmuş bir yansımasıdır. Devrin hakimi olan dayı kültü, her kadim toplumda belirli bir gelişim aşamasına geldiğinde terk edilmiş, bu durum da birçok metine estetik bir biçimde serpilmiştir (Abdulla, 2015: 34, 215-216, 288-289, 317).

Kamal Abdulla'ya göre, Dede Korkut'ta Beyrek'in ölümü, destan boyunca olumlu planda sunulan bir Oğuz asilzadesinin ölmesi bakımından tek örnektir. Beyrek, kahramanlıklarla dolu bir destanda aşiret içi veya toplum içi nifak sonucunda öldürülüyorsa bunun mitolojik bir nedeni de vardır: Beyrek, kendisini Bayburt Hisarı'ndan kaçırarak kafir kızına, geri dönüp onu alacağına dair verdiği söze sadık kalmamış, hatta geri dönüp kafirin kalesini dağıtmış, aslında kafir kızının ilini, obasını mahvetmiştir (2015: 215-216, 294-295).

Eski Türk inanışları, Dede Korkut ve Köroğlu destanlarıyla ilgili önemli eserleri ve çalışmaları bulunan Fuzuli Bayat'a göre, Dede Korkut'ta, merkezileştirilmiş devlet zayıflamış gibi görünmektedir. Kazan Bey'in serbest hareketleri de bunu göstermektedir. Hatta sonuncu boyda, Kazan Bey, Taş Oğuzlar'a karşı savaş açtığı anda, Hanlar Hanı unvanını taşıyan Bayındır Han'dan izin almaya gerek duymamıştır. Bayındır Han'ın nominal şekilde Kalın Oğuz Eli'nin hükümdarı olduğu anlaşılmaktadır. Bayındır Han, yalnız yılda bir kez il-günü umum halk kengeşini toplamakla ve savaş ganimetinin beşte birini almakla yetinmektedir. Kalan işleri ise Kazan Bey yürütmektedir. Dede Korkut'taki Kazan Bey'in nüfuzu, 922 yılında İbn Fadlan'ın Orta Asya ve Volga nehri kıyılarına yaptığı seferde, Oğuzlarda harbi başçının büyük nüfuzu ve devlette bağımsızlığı hakkında verdiği bilgi ile tamamlanmaktadır (Bayat, 2000: 71).

Fuzuli Bayat'a göre, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Dış Oğuzların Kazan Han'ın yağmasına iştirak etmemesi ve bu nedenle Kazan'a asi olmaları törenin bozulması, yağma geleneğinin, sofrâ kültürünün askıya alınmasıyla ilgili olup, destanda bu olay ek semantik yorum kazansa da, metnin derin katlarında hükümdarın kendi halkının bir kısmına fark koymasının felaket getireceği düşüncesinin öne çekilmesidir. Kazan Bey'in yağmaya Dış Oğuzları davet etmemesi nedeniyle çıkan iç kavga, yağmanın çok büyük önem taşıdığını göstermekte olup, aslında suç Kazan'daydı, çünkü töreyi bozmuştu. Ancak Aruz'un cezalandırılması onun yaptığı namertlik sebebiyle olmuştur (Bayat, 2016: 73-74, 147).

Ahmet Acıduman-Berna Arda'ya göre, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Beyrek'in ölümüne, sağ femoral arter, ven ya da her ikisinin de kesilmesi nedeniyle oluşan kanamaya bağlı hipovolemik şok yol açmış olmalıdır (Acıduman ve Arda, 2011: 194).

Fatoş Yalçınkaya'ya göre, Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuzlar daha kuruluşun ilk safhasında yönetimin dışına itilmişlerdi. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti zamanında da Türkmen sorunu devam etmiş, onlar da Türkmenleri ordudan ve devlet teşkilatından uzaklaştırmışlardı. Dede Korkut'ta, Beğil'in divanda hakarete uğraması, Gürcistan sınırına yerleşip Bayındır Han'a isyan ettiğini söylemesi; Aruz Koca'nın Kazan Han'ın evinin yağmalanmasına çağırılmaması, Türkmenlerin yönetimden uzaklaşmasının sembolik ifadesi olarak yorumlanabilir (Yalçınkaya, 2016: 1483-1484).

Birçok değerli araştırmacı ve biz, eser ve çalışmalarımızda Dede Korkut'un birçok tarihi bağlarını ortaya koymuştuk: Dede Korkut Destanları'nın en eski arkaik bazı varyantları M.Ö. 3. binyıla

ait *Sümer* metinlerinde (Seydimbek, 2000: 50, 59-60; Ömeroğlu, 2002: 73, 80-81; Sultanzade, 2010: 480-483; Gezenfergızı, 2016: 652-654; Eyüboğlu, 2019: 310-311, 769-771) ve M.Ö. 1. binyıla ait antik çağ *Grek* metinlerinde (Baydur, 1951: 27-28; Boratav, 1958: 32; Boratav, 2012: 61-65; Jirmunskiy, 1961: 616-618; Ergin, 1989: 57; Kaya, 1995: 87-93; Şen, 2003: 602-609; Sina, 2004: 225-233; Abdulla, 2015: 27-30, 120-121, 182-183, 209-212, 256-266, 271-274, 297-298, 336; Merhan, 2016: 947; Eyüboğlu, 2019: 212-213, 244-245, 287-288, 311-313, 470-473) yer almaktadır; Dede Korkut, birçok anlatının oluşmasına kaynaklık etmiştir ve birçok destan, hikaye, efsane ve masal ile ilişkilidir. *Alpamış* (Paksoy, 1985: 620-622; Ergin, 1989: 50-51; Kaya, 1995: 87-93; Tural, 2000: XXI-XXII; Nısanbayev, 2000: 7; Komıratbayev, 2000: 156; Gülensoy, 2004: 81-82; Fedakar, 2004: 136-141; Bahadırova, 2005: 114-120; Üçüncü, 2006: 24, 52-53, 66-67; Eyüboğlu, 2019: 203-210), *Kozı Körpeş Bayan Sulu* (Avezov, 1997: 99; Aça, 2002: 16; Eyüboğlu, 2019: 210-211), *Köroğlu* (Tural ve Nurmehmet, 1999: XXVII-XXVIII; Eyüboğlu, 2019: 375), *Oğuz Kağan* (Sümer, 1959: 363-368; Gökyay, 1973: CLIII, Ercilasun, 1994: 82-84, 87; Sakaoğlu, 1998: X; Genç, 2000: 169-170; Eyüboğlu, 2019: 122-126, 282-284, 381-383), *Kublandı/Koblandı* (Gökyay, 1973: CVIII-CX; Eyüboğlu, 2019: 422), *Ak Köbek* (Ercilasun, 1994: 82; Duymaz, 1996: 49-57; Eyüboğlu, 2019: 422-423) gibi birçok destan Dede Korkut'la yakından ilişkilidir; Dede Korkut'taki *Kanlı Koca*, *Uşun Koca*, *Duha Koca* vb. kişilerin adları eski Türk tarihindeki *Kanlı* (Gökyay, 1973: CX; Togan, 1982: 124; Özkan, 1997: 274-275; Margulan, 2000: 130-131; Kalafat, 2007: 226-230; Eyüboğlu, 2019: 344-351, 351-360), *Usun* (Togan, 1982: 124; Gökyay, 1973: 329, CLVIII-CLIX, CLXXVI; Eyüboğlu, 2019: 330-332, 446-449, 480-482), *Daha* (Eyüboğlu, 2019: 297-317, 328-329) gibi eski Türk boylarının adlarıyla ilgilidir; Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın Aruz ve Emen ile mücadelesi ile Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu* ve *T'ang-şu*'daki Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın iki beyi tarafından öldürülmesi olayları ve konuyla ilgili bazı kişilerin adları (*Ulaş* ile *U-çe-le*; *Toymaduk* ile *Tonyukuk*; *Dundar* ile *Tu-mo-tu/Du-mo-du* vb.) arasında büyük bir benzerlik vardır (Ercilasun, 2000: 158-159; Ercilasun, 2002: 30-33; Ercilasun, 2004: 126; Eyüboğlu, 2019: 387-445); Dede Korkut'taki Bayındır Han ve Salur Kazan arasındaki akrabalık ilişkisi (Bayındır Han'ın kızı ile Salur Kazan'ın evli olması ve Bayındır Han'ın oğlu ile Salur Kazan'ın kızının evli olması) bire bir aynı şekilde *Kül Tigin Yazıtı*'nda 2. (*Doğu*) *Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)* arasında da vardır (Eyüboğlu, 2019: 255-275, 362-364, 387-445; Eyüboğlu, 2022b: 219-224); *Camıu't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime* ve *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de yer alan Oğuz şecereleindeki birçok kişi (*Oğuz Han*, *Kün Han*, *Dib Yavkuy*, *Kuzı Yavı*, *Kayı İnal Han*, *Köl Erki*, *Tuman Han*, *Kayı Yavkuy* vb.) ve dönem, modern tarih bilgileriyle karşılaştırıldığında, Türk tarihindeki birçok kişi ve dönem ile bire bir örtüşmektedir (Sümer, 1959: 360; Togan, 1982: 118-125, 132-137; Gökyay, 1973: XL; Ercilasun, 2002: 26-28; Eyüboğlu, 2019: 118-166); Dede Korkut'ta geçen *Karadağlar*, *Aladağlar*, *Kazılık Dağı*, *Demirkapı*, *Amit Suyu*, *Gökçe Deniz*, *Kara Dere* vb. başta olmak üzere birçok yer adı eski Türklerin yaşadığı coğrafya ile örtüşmektedir; Dede Korkut'ta geçen birçok maddi-manevi kültür ürünleri Türk tarihindeki örnekleriyle bire bir aynıdır. Bütün bunlar ve daha birçok unsur Dede Korkut'un tarihi bağlarının oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihi kökleri, Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceki bir zamana, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe aittir. Boyun, *İçoğuzların Daşoğuzlar Bilen Melallaşmağı* adlı Türkmenistan varyantı ve daha başka birçok Türkmenistan varyantı vardır. Ayrıca Orta Asya'da bu boyla ilişkili başka anlatılar da bulunmaktadır:

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un Türkmenistan'da *İçoğuzların Daşoğuzlar Bilen Melallaşmağı* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161).

Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet vardır: Annagurban Aşırov'a göre, Salır Kazan, Türkmen halkının hayatına, folklor ve yazılı edebiyatına iyice yerleşmiştir. Türkmen folklor eserlerinde Salır Kazan, güçlü bahadır ve cesur bir kahraman olarak görülür. Salır Kazan'ın ölümü hakkındaki rivayetlerde onun *İtbeçene* adlı birisi tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir. Bazı rivayetlerde bu isim *İtemen*, *İtpeşen* olarak gösterilmiştir. 1947 yılında Vekilbazarlı Hocamurat Nurberdioğlu'ndan derlenmiş bir rivayette ise Salır Kazan, bir bahadır kıza yenilmiş ve onun tarafından öldürülmüştür (Aşırov, 2000: 51-52).

Salır Gazan Hakkında (Rövyat)'da (Erdem, 1998: 530-534), aslen Türkiye'den olan Salır Gazan güçlü bir pahlivanmış, Semerkant emiri ise Gacar boyundan olması gerektiği söylenen İtemen imiş. İtemen, Salır Gazan'dan haraç almak istemiş, bunun üzerine İtemen'in üzerine yürüyen Salır Gazan, yolda Sahrayı Türkmenlerine uğramış ki, onlar da Salır Gazan'ı yanlarında tutmak için güzel bir kızla

evlendirmişler. Burada yedi yıl kalan Salır Gazan'ın ikisi oğul (Salır ile Sarı), ikisi kız (Sıray ile Gülsire) dört çocuğu olmuş. Salır Gazan, yedi yıldan sonra yine yola çıkmış, yolunun geçtiği Balh vilayetinin Igbal Patişa adlı şahının hem güzel hem de güçlü kızı varmış ki, kızı almak isteyip sınanan çok kişi bunu başaramamış. Bunu duyan Salır Gazan, kız ile güç sınamak için ona haber göndermiş, sonunda Salır Gazan bu kızla evlenmiş ve on iki yıl birlikte yaşamışlar, bir oğulları (Tekye Muhammet), bir kızları (Gülsüm) olmuş. Yoluna devam eden Salır Gazan, Samarkand'a gelmiş ve haberini İtemen'e göndermiş. İtemen, Salır Gazan'ı gücünü göstermesi için şart olarak havuza sokunca, hava soğuk bir kış vakti olduğu için havuz suyu donmuş ve İtemen, Salır Gazan'ın başını kesmiş. Aradan yıllar geçtikten sonra Salır Gazan'ın oğlu Tekye Muhammet güçlü bir pehlivan olmuş, bir gün arkadaşları ile oynarken tartışınca, tartıştığı oğlan, Tekye Muhammet'e babası belli olmadığını söylemiş. Tekye Muhammet, annesinden babasının, Samarkand'da İtemen'in üstüne gidip geri gelmediğini öğrenmiş, bunun üzerine Samarkand Hanlığı'na İtemen'e doğru yola çıkmış. Çöl içinden Sahrayı Türkmenlerin mekanına uğramış, burada büyümüş kardeşleriyle görüşmüş. İki kardeş Tekye Muhammet ile Sarı, İtemen'i öldürmüşler, babalarının cesedini bulmuşlar. Yolda Buhara'yı almışlar, Sarı'nın evine gelip toy düzenlemişler. Tekye Muhammet ile Sarı birleşmiş, atalarının cesedini Tekye Muhammet'in anasının yanına alıp gitmişler, onu defnetmişler. Burasının Balh olması gerektiği belirtilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 416). Bu rivayetin Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok boyla benzerlikleri vardır.

Türkmenistan varyantındaki bu rivayetin ilk bölümü (Salır Gazan'ın ölümüne kadar olan bölüm), Dede Korkut Kitabı'ndaki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve İç Oğuz Dış Oğuz Ası Olup Beyrek Öldüğü Boy'un; ikinci bölümü (Salır Gazan'ın bir oğlu olduktan sonraki bölümü) ise en alt tabakasında aynı destanın üç ayrı varyantı olarak değerlendirdiğimiz, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır. Buradan şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Anadolu-Azerbaycan varyantında, tarihin derinliklerinden gelen büyük *Oğuzname*, tarihi süreç içerisinde birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki boya (on iki Oğuzname'yi) meydana getirirken ve Türkmen varyantında da birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı ile paralel boyları meydana getirirken (Türkmen Halk Nüshası), Türkmen varyantında, büyük Oğuzname'nin bölünmeyen veya daha az bölünen bazı kısımları, birçok Dede Korkut boyunu bir arada içerecek şekilde, rivayet şeklinde yaşamaya devam etmektedir. Bu nedenle bu rivayetlerde birçok Dede Korkut boya bir arada bulunmaktadır. Ayrıca belirtebiliriz ki, ozandan ozana taşınan Dede Korkut Kitabı'ndaki ve Türkmen varyantında Türkmen Halk Nüshası'ndaki boylar büyük oranda destan özelliklerini korumuş, ancak halk ağzında dilden dile taşınan Dede Korkut boyları ise daha çok değişime maruz kaldığından rivayet haline gelmişlerdir.

Salır Gazan'ın Öldürülmeği'nde (Erdem, 1998: 537-538), Hıva kenarında İtbiçen Özbek diye zor bir pehlivan varmış. Salır Gazan onun pehlivanlığını iştince onun gücünü sınamak için yanına gitmiş. İtbiçen Özbek, Salır Gazan'ı öldürmek için, bir gece buzlu suyun içinde oturmasını şart koşmuş. Salır Gazan da bu şartı yerine getirip içine girip başını buzdan çıkarmış, sonunda İtbiçen Özbek, Salır Gazan'ın başını kesmiş (Eyüboğlu, 2019: 417).

Ersarın Döreyişi'nde (Erdem, 1998: 539-540), doğrudan Salır Gazan'ın bir rolü olmayıp, onun soyundan gelen Tekye Muhammet, Sarı, Salır Ata, Yam it (Yomut), Toğtamış, Tomuş, Yalkamış'dan bahsedilmektedir. Buna göre Tekye Muhammet, Sarı ve Salır Ata, İtbiçen Özbek'in evine gitmiş, yolda İtbiçen Özbek'i öldürme planı yapmışlar, ancak İtbiçen Özbek evde olmayıp, onu öldürmeye geleceğini bildiğinden gizlenmiş. Salır Gazan'ın oğulları İtbiçen Özbek'i bulmuş, ona saldırmışlar, Sarı, İtbiçen Özbek'in başını kesmiş (Eyüboğlu, 2019: 417).

Salır Gazan'ın Öldürülmesi'nde (Erdem, 1998: 541), Salır Gazan'ın birinci karısından Salır ile Ersarı doğmuş. İran'da bir pehlivan kız, herkesle güreş yapıp çok yiğitlerin kellesini almış ki, Salır Gazan da bunu iştince İran'a gitmiş, o kızı yenmiş, alıp gelmiş. Salır Gazan'ın bu karısından Teke, Göklen, Yomut doğmuş. Bir gün Salır Gazan bir Özbek'in elinden ölmüş. Pehlivan kızdaki doğan oğulları, babalarının intikamını almak için Özbek'in üstüne yürüyüp onu öldürmüşler, o vakit onların yanında Sarı da varmış ki, adı Ersarı olmuş (Eyüboğlu, 2019: 417).

Sarı'nın Döreyişinin Yene Bir Varyantı'nda (Erdem, 1998: 543), doğrudan Salır Gazan'ın bir rolü olmayıp, İtpeşen Özbek'in Tekebay'ı öldürdüğü, Teke'nin dört oğlu olup onların da İtpeşen Özbek'i öldürdüğü ve onun yetişen kızını aldığından bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 417).

Salır Gazan'ın İtemceği Öldürülmesi'nde (Erdem, 1998: 547-549), Salır Gazan, Kabe'ye gitmiş, evine döndüğünde karısının ağladığını görmüş, İtemcek'in evini bastığını öğrenmiş, bunun üzerine İtemcek'in mekanına doğru yola çıkmış, yolda bir yaşlıdan Amıderya'nın ortasında yaşayan İtemcek'in

yerini öğrenmiş. İtemcek ise Salır Gazan'ın geleceğini öğrenince üç ayaklı demir aleti karşısına koymuş, cadılık bildiği için de suyu dondurmuş, ancak Salır Gazan, İtemcek'i öldürmüştür (Eyüboğlu, 2019: 417-418). Bu rivayet Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir varyantıdır.

Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürülüşü'nde (Erdem, 1998: 550-551), Senpul-Serpul denilen yerde yaşayan Salır Gazan'ın Tekeli ve Sarı adlı iki tane oğlu olduğundan ve Salır Gazan'ın parasına ve malına göz koyup onu öldürdüklerinden bahsedilmiş, daha sonra ise Tekeli ve Sarı'nın babalarının intikamını almaya bir kalenin oraya gittiğinden, sonra onların soylarından bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 418).

Türkmenistan varyantındaki bu rivayetin ilk bölümü (Salır Gazan'ın ölümüne kadar olan bölüm), Dede Korkut Kitabı'ndaki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un; ikinci bölümü (Salır Gazan'ın oğullarının babasının intikamını alması bölümü) ise en alt tabakasında aynı destanın üç ayrı varyantı olarak değerlendirdiğimiz, Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır.

Salır Gazanın Ölüşü'nde (Erdem, 1998: 554-555), Salar Baba'nın pehlivan bir kızdan Yeke adlı bir oğlu olmuş, Yeke'nin de Sarı adlı bir kardeşi olmuş, Salar Baba'yı Özbek öldürmüştür, sonra ise Yeke ve Sarı gidip Özbek'i öldürmüştür (Eyüboğlu, 2019: 418).

Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürülüşü'nde (Erdem, 1998: 550), Senpul-Serpul denilen yerde yaşayan Salır Gazan'ın Tekeli ve Sarı adlı iki şah oğlu olduğundan ve Salır Gazan'ın parasına ve malına göz koyup onu öldürdüklerinden bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 418).

Türkolojinin önde gelen isimlerinden biri olan Zeki Velidi Togan'a göre, Kazak Türkleri'nin *Kublandı Destanı*'nda, Kıyatların reisi Karaman ile Karakıpçakların reisi Kublandı'nın düşmanları *dört kulaklı Kazan Batır*'dir. Kazan Batır, kendi kabilesi başında olarak, Kızılbaş diyarında yani Horasan'da kentleri ele geçirmiş ve büyük güç kazanmış bir kahramandır. Kublandı ile Karaman, kendi aralarında "*Kazanı öldürüp kaleleri harap etseydik*" demişler ve bunu yapmışlardır. Kazan'a karşı seferde Kublandı Bey, *Kuba Ulan (Kaysır Kublan Sultanım)* diye adlandırılmıştır. *Şecere-i Terakime*'de, Kazan Bey ve Karaman Bey ile birlikte Kaylık yahut Kıyılık Bey'den bahsedilmiş ve bunlarla beraber birisinin adı da yazılmıştır ki, bu ad *Kublandı* demek olabilir. Kononov'un gördüğü nüshalarda *Kurban* olarak yazılmıştır. Kıpçak ile Kıyat beraberce "*kalabalık Kıpçak ve köp Kıyat*" diye tarif edilmişlerdir. *Şecere-i Terakime*'de *Kıyılık, Kaylık Bik, Kıyat* yahut *Kay*'a mensup *bek (beg)* demek olabilir. Bu rivayette *Kıyılık Bik, Kublan Bik* ve *Karaman Bik* birlikte geçmektedir, yani bunlar bir süre beraber bulunmuşlar, sonra ayrılmışlar ve Karaman ile Kublan Bik, Kazan Bey'e düşman olmuşlar, onunla Horasan'da savaşmışlardır. Dede Korkut'ta da Bayındır Han ile Salur Kazan, Gökçedeniz ile Van Gölü arasındaki sahalarda, aynı zamanda bulunmuş olarak anlatılmış ve Kıpçak Melik'den de bahsedilmiştir. *Kublandı Destanı*'nda, Kazan Alp ile savaşan kahramanın adı Seyl-oğlu Karaman olarak, fakat Topkapı *Oğuznamesi*'nde ise *Sayım* olarak geçmiştir ki, *Kublandı Destanı*'nda Seyil şeklini almış olmalıdır (Gökyay, 1973: CVIII-CX).

Dede Korkut'la ilgili önemli çalışmalara imza atmış olan Ali Duymaz'a göre, Dede Korkut dışında, gerek Oğuz, gerekse Kıpçak sahası Türk destan ve rivayetlerinde de Salur Kazan'ın adı çok geçmektedir. Kıpçak Destanı *Koblandı Batır* ile *Ak Köbek*'de Salur Kazan, bazen *Kalmak/Kalmuk*, bazen ise *Kızılbas (Kızılbaş)* olarak adlandırılan, Nogay-Kazakların düşmanı, halkın başındaki han olarak geçmektedir. Ancak bu isimlerin, Kazan'la ilgisinden ziyade, Kazakların çeşitli zamanlarda düşmanlarına verdikleri adlar olduğu ve Kazan'a uyarlandığı düşünülebilir. Bu destanlarda Salur Kazan'ın adının ilk sözcüğü, bazen *Salır*, bazen ise *Salar* olarak geçmektedir. Salur Kazan'ın ölümü, Kıpçak sahası destanlarından *Ak Köbek* ve *Koblandı*'da, Ak Köbek veya Koblandı'nın elinden olmuştur. *Ak Köbek Destanı*'nda, Ak Köbek, kendisini Ak Köbek'in aşçısı olarak tanıtip hileyle Salur Kazan'ı zor durumda bırakmış ve kendi kılıcıyla başını keserek öldürmüştür. *Koblandı Batır Destanı*'nda, yurdu işgal edilen Koblandı, Kazan'ın karargah kurduğu Sırlı Kala'ya, Kamber Pir'e dua ederek, Tayburıl adlı olağanüstü atıyla girmeyi başarmıştır. Koblandı, burada Salur Kazan'la yaptığı teke tek savaşı kazanmış, sırasıyla mızrak, ok, hançer ve gürz savaşı yapmışlar, bunların hepsi kırılınca da, Koblandı oğlu Beke'nin elinden, Kazan oğlu Karavul'dan birer mızrak almışlar, Koblandı, mızrağını Kazan'a saptanmış ve öldürmüştür. *Koblandı Batır Destanı*'nda, kahramanın düşmanlarının halkı bazen Kalmak, bazen Kızılbas olarak adlandırılır, onların başında da Kazan vardır. *Koblandı Batır Destanı*'nda Kazan Han, çukur gözlerinden zehir saçan, alnında kar, kirpiğinde buz donduran, ala öküz gibi bağırarak, öfkeli, on iki günde birer saat kestirse uykusu kanan, on üç günde bir yemek yese doyan bir tip olarak tasvir edilmiştir. Kıpçak destanı

Ak Köbek'de, Salır Kazan ile Ak Köbek, en alp ve kahraman kişiler olarak kavimlerinin hanları olup, Salır Kazan, kendisini Ak Köbek'in aşçısı olarak tanıtip kimliğini gizleyen Ak Köbek'le savaşmış, en sonunda Ak Köbek, kendi kılıcından başka kılıcın kesmediği Salır Kazan'ın başını kesmiştir. Bu Kıpçak destanında da görüldüğü gibi, zaman zaman Kalmuk veya Kızılbas gibi adlarla anılsa da, Kıpçak ile Oğuz arasında bir mücadele dikkati çekmektedir (Duymaz, 1996: 49, 53-57).

Avelbek Konratbayev, Kazan'ın adının Kazak destanlarında da geçtiğini, onu Kobılandı'nın öldürdüğünü, Dede Korkut Kitabı'nda Kobılandı'ya Aruz denildiğini belirtmiştir (Konratbayev, 2000: 158).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da geçen *Aladağ*'ın ve *Arku Beli Ala Dağ*'ın adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da *Aladağ* ve *Arku Beli Ala Dağ*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 146-149) Dede Korkut Kitabı'nda *Arku* olarak geçen yer adı daima *Ala Dağ* ile birlikte geçmektedir (Gökyay, 1973: 332). Tarihte Orta Asya'da *Argu* olarak bilinen önemli bir bölge vardır: 8. yüzyıla ait, Turfan yakınlarındaki Hoço harabelerinde bulunan Uyгурca yazılmış bir Mani metninde, Karluk Devleti'nin kuruluşu ile ilgili satırlarda, “*ç(e)rig Türk ulus, argu, tlas / Köğün içi-nte,yme yokarı kodı / ilgerü kirü atı iştilmiş yme / küsi sorulmuş kutluğ ulus / (asker Türk milleti, Argu, Talas / vadisi içinde, Ve yukarı-aşağı / ileri-geri adı duyulmuş ve. / şöreti sorulmuş şanlı ulus)*” ifadesinde ve “*yme (a)ltun argu / ... (u)lus Kasu hanı ordu (ve asil argu / ... milleti Kasu hanı, Ordu)*” ifadesinde *Argu*'nun adı geçmektedir. Metinde, Karluk hükümdarı, Çiğil beyi Arslan İl-tirgük (Alp Tarhan Beg)'e aynı zamanda *Altun Arğu* halkının ve *Kaşa* şehrinin de Hanı deniyordu, ayrıca o, Çiğil ve Ordu şehirlerinin de hükümdarıydı ve “*(bütün) Türklerin başı ve büyüğü*” anlamına gelen “*Uluğ Türkdün Praşdanki*” olarak da tanıtılmıştır. Arslan İl-tirgük, Talas (Taraz) ve Argu sahalarında ve Yedisu vadilerinde, yani Karluklar'a ait olan arazi üzerinde hükümdarlık yapmıştı, Uyğur hükümdarı İl-tutmuş (759-780)'in çağdaşıydı (Gabain, 1950: 374). 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud, bu coğrafi alanı “*argu. İki dağ arası. Buradan hareketle Tiraz (Talas) ile Balasagun arasındaki ülkeye argu denir, çünkü bu bölge iki dağ arasındadır*” şeklinde açıklamıştır (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 148). *Aladağlar*, Orta Asya'da Tanrı Dağları'nın büyük bir kolunu oluşturan dağlardır, Tanrı Dağları'nın kuzey ve batı kolunda yer alırlar. Bu bölgede *Aladağlar* adını taşıyan ve Tanrı Dağları'nın bir bölümünü oluşturan birçok dağ sırası vardır. Dede Korkut'ta geçen *Ala Dağ*, Orta Asya'da bugün de aynı adı taşıyan dağlardır. *Ala Dağ* ve *Arku Beli Ala Dağ* ifadelerinden tarihi olarak *Argu* beli olan, bugünkü Kazakistan-Kırgızistan sınırları boyunca uzanan ve Karadağlar ile kesişen *Talas Aladağları* ve *Kırgız Aladağları* (ve *İli Aladağları* ile *Yedisu (Cungar) Aladağları*) kastedilmiştir. Bu bölge tarih boyunca Saka, Kanglı, Usun, Batı Hun, Batı Göktürk ve Türgişlerin merkez bölgelerinden biri olmuştur.

Üst Tabaka

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Eski Türklerin inanışları ile ilgili olarak çok sayıda çalışma yapılmıştır ve bu konuda önemli bir bilgi birikimi oluşmuştur. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956: 3; Radloff, 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükân (Yörükân, 2014: 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976: 8; İnan, 1986: 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012: 21), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 2015: 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak belirtmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptirler.

Eski Türklerin ve en eski atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine ve eski çağlara uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip; Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri; eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

SONUÇ

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. *Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası*, *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, *Göktürk-Türgiş Tabakası*, *Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır. Boyun üst tabakası ise tek tabakadan oluşmakta olup oldukça incedir.

Yada/Yağmur taşı, konar-göçer, hayvancılıkla geçinen, yağmura ve verimli otlaklara ihtiyaç duyan eski Türklerin yaşamında önemli bir yere sahipti. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy eski Türklerdeki *Yada/Yağmur taşı* efsanesi ile ilgilidir. Boy ile efsanenin karşılaştırması bunu göstermektedir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olabilir. Bu olasıdır. Nitekim Dede Korkut Destanları'nın çoğunda bu tabaka vardır. Eğer destanın en alttan gelen mitolojik-efsanevi kökleri varsa, destanın en alt tabakası eski devirlere uzanıyorsa, bunlar İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun döneminde bir tarihileşme sürecine girmiş ve Göktürk-Türgiş dönemindeki tarihi olaylarla da harmanlanarak son görünümüne evrilmiş olabilir. Gelecekte yapılacak yeni araştırmalar ve keşfedilecek yeni kaynaklar bunu ortaya koyabilir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Bu tabaka, eski Türk tarihi ve onun destani bir yansıması olan Dede Korkut Destanları için oldukça kalın ve belirgindir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un önemli bir tarihi tabakası, Türk tarihindeki önemli dönüm noktalarından olan, 630 yılında Batı Gök-Türk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın amcası tarafından öldürülmesi ve 738 yılında Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın iki adamı tarafından öldürülmesi olayları ile ilgilidir. Bu iki olay aynı destana yansıyor ve kaynaşmıştır. Ancak destandaki birçok çelişkiler ve boşluklar, bu kaynaşmanın tam olarak gerçekleşmediğini göstermektedir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Batı Göktürkleri-Türgişler bir süre sonra Sir Derya Oğuzları olarak ortaya çıkmışlar, atalarından miras aldıkları anlatıları devam ettirmişlerdir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış ve destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu dönemde bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un *İçoğuzların Daşoğuzlar Bilen Melallaşmağı* adlı Türkmenistan varyantı ve daha başka birçok Türkmenistan varyantı vardır. Boyda, Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, bugünkü Kazakistan-Kırgızistan coğrafyasında bulunan *Aladağ*'ın ve *Arku Beli Ala Dağ*'ın adı geçmektedir. Ayrıca Orta Asya'da bu boyla ilişkili başka anlatılar da vardır. Bütün bunlar boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceki bir döneme, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en üst tabakası ise sonraki dönemlerle ilgilidir ve oldukça incedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmanın verileri kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*, (Akt. Ali Duymaz). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Acıduman, A. & Arda, B. (2011). Dede Korkut Öyküleri Tıp Tarihi Bakış Açısıyla Ne Söyler?. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 0(54), 189-196.
- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aşırova, A. (2000). Türkmen Nüshasının Değeri. (haz. A. Kahya Birgül & A. Şimşek Canpolat). *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri* içinde (s. 49-54). Ankara: AKM Yayınları.
- Avezov, M. (1997). *Kozi Körpeş-Bayan Sulu*, (akt. Z. İsmail & A. Güngör). *Bilig*, 0(5), 93-106.
- Bahadırova, S. (2005). Dede Korkut Kitabı ve Alpamış Destanı'nın Karakalpak Varyantı, (akt. P. Dönmez Fedakar). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V(1), 113-120.
- Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Bayat, F. (2000). Dede Korkut Kitabı'nda Devletçilik. (haz. A. Kahya Birgül & A. Şimşek Canpolat). *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri* içinde (s. 63-75). Ankara: AKM Yayınları.

- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2016). *Mitten Tarihe, Sözdten Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Baydur, S. Y. (1951). Evripides'in Alkestis'i - Dede Korkut'un Deli Dumrul'u. *Türk Dili*, 0(1), 27-28.
- Boratav, P. N. (1958). Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, XIII(48), 31-62.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, (çev. R. Özbay). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Chavannes, E. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (çev. M. Koç). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Dursun, A. (2011). Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku. *Turkish Studies*, 6(4), 107-122.
- Duymaz, A. (1996). Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alprı: Salur Kazan. *Millî Folklor*, 0(31-32), 49-59.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*, (haz. M. Ergin). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. (1994). Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, Ankara: TDK Yayınları, s. 69-89.
- Ercilasun, A. B. (2000). Dede Korkut'taki Olayların Zamanı. (haz. A. Kahya Birgül & A. Şimşek Canpolat). *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri İçinde* (s. 157-160). Ankara: AKM Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). Salur Kazan Kimdir?. *Millî Folklor*, 0(56), 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015). Oğuz Adının Etimolojisi. (ed. T. Gündüz & M. Cengiz). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri İçinde* (s. 15-20). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, M. (2005). Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(Aralık 2005), 158-188.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 134-179.
- Eyüboğlu, D. C. (2021b). Dede Korkut'taki Boğazca Fatma. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 90-116.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 64-86.
- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Kara Budak Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, 0(19), 213-240.
- Fedakar, S. (2004). Alpamiş Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda Kahramanların Ortaya Çıkışı. *Millî Folklor*, 0(61), 134-141.
- Gabain, A. V. (1950). Köktürklerin Tarihine Bir Bakış, III, (çev. S. Çağatay). *Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8(3), 373-379.
- Genç, R. (2000). Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 169-174.
- Gezenfergızı, A. (2016). Oğuz Destanı "Kitabı Dede Korkut"un İzleri Kıpçak Kökenli Kumuklar'ın Yırlarında ve Sümer Metinlerinde. (ed. M. Ekici vd). *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, (2. Cilt) İçinde* (s. 651-656). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler*, (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

- Gülensoy, T. (2004). "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/I, S. 41, Ankara: TDK Yayınları, s. 81-92.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Jirmunskiy, V. M. (1961). "Kitabı Korkud" ve Oğuz Destanı Geleneği, (çev. İ. Kaynak). *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 0(100), 609-629.
- Jirmunskiy, V. M. (1997). Dede Korkut Kitabına Girmeyen Hikâyeler, (çev. C. Kanaşayeva). *Millî Folklor*, 0(36), 77-81.
- Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kalafat, Y. (2007). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları - II*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Kaya, D. (1995). Alpamış Destanı. 1995 Dünya Hoşgörü-Manas-Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı (Kırıkkale 9-11. 6. 1995) Bildirileri İçinde (s. 87-93).
- Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Kitapçı, Z. (2004). *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hâkanları*. Konya: Yedikubbe Yayınları.
- Konıratbayev, A. (2000). Korkut Ata Hakkında, (akt. D. Düysebayeva). *Kazakistan'da Dede Korkut*, (haz. A. Nisanbayev vd) İçinde (s. 147-182). Ankara: AKM Yayınları.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Margulan, A. (2000). Korkut: Efsane ve Hakikat, (akt. B. Muhyayeva). *Kazakistan'da Dede Korkut*, (haz. A. Nisanbayev vd) İçinde (s. 123-146). Ankara: AKM Yayınları.
- Merhan, A. (2016). Dede Korkut Hakkındaki İlk Yazı (Heinrich Friedrich Von Diez, 1815) Üzerine. (ed. M. Ekici vd). III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, (2. Cilt) İçinde (s. 941-948). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Nisanbayev, A. (2000). Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata, (akt. D. Düysebayeva). *Kazakistan'da Dede Korkut*, (haz. A. Nisanbayev vd) İçinde (s. 1-13). Ankara: AKM Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, (1. Cilt)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (1994). Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.
- Ömeroğlu, İ. (2002). Mifik-Düşüncede Rasyonallık: Bilgamis-Dədə Qorqud Ölməzliyi. *Bilgi*, 0(20), 73-88.
- Özkan, İ. (1997). Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1995, Ankara: TDK Yayınları. Ankara, 1997, s. 263-314.
- Özkan, İ. (2015). Hazihi'r-Risalet'i Min Kelimat-ı Oğuzname El-Meşhur Bi Atalar Sözü. (ed. T. Gündüz & M. Cengiz). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri* İçinde (s. 343-350). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Paksoy, H. B. (1985). Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan. *Türk Dili*, 0(403), 619-622.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*. (çev. A. Temir). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, W. (2012). Şamanlık. (ed. Ö. Andaç Uğurlu), (çev. A. Temir, T. Andaç & N. Uğurlu). *Türklük ve Şamanlık* İçinde (s. 13-103). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sağır, C. (2006). Temim İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Taba-i Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Salman, H. (1998). *Türkişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Salman, H. (2002). Türkişler. (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca). *Türkler*, (Cilt: 2) İçinde (s. 412-420). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Seydimbek, A. (2000). Korkut Ata Efsaneleri, (akt. D. Düysebayeva). *Kazakistan'da Dede Korkut*, (haz. A. Nisanbayev vd) İçinde (s. 49-95). Ankara: AKM Yayınları.
- Sina, A. (2004). Alkestis ve Deli Dumrul. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 0(36), 225-235.

- Sultanzade, V. (2010). Domrul Adının Kökeni ve Deli Domrul Boyunda Bazı Motiflerin Kaynağı Üzerine. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu-KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Epik Ənənəsində Dastan "Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə" VI Uluslararası Folklor Konfransının (Bakı, 25-26 Noyabr 2010) Materialları İçinde* (s. 480-483). Bakı.
- Sümer, F. (1959). Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII(3-4), 359-455.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007). Oğuzlar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 33), (s. 325-330). Ankara.
- Şen, M. (2003). Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı. *Türk Dili*, 0(618), 602-611.
- Şeşen, R. (2017). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Taşagül, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşagül, A. (2014). Gök-Türkler I. *Gök-Türkler I-II-III İçinde* (s. 1-218). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagül, A. (2015). Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında. (ed. T. Gündüz & M. Cengiz). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri İçinde* (s. 21-30). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Tezcan, S. & Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tural, S. (2000). Korkut Dede/Ata'yı Kavramak Yolunda. (haz. A. Nisanbayev vd). *Kazakistan'da Dede Korkut İçinde* (s. XIII-XXXVI.) Ankara: AKM Yayınları.
- Tural, S. & Nurmehmet, A. (1999). *Gorkut Ata Türkmen Halk Nüshası*. Ankara: Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü Yayını.
- Üçüncü, K. (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamiş*. İstanbul: Töre Yayın.
- Yalçınkaya, F. (2016). Dede Korkut Kitabı'nda Ocağın Közü Devletli Oğullar. (ed. M. Ekici vd). *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, (3. Cilt) İçinde* (s. 1479-1486). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Yörükcan, Y. Z. (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.